

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет
Кафедра кримінального права та процесу

Мокрицький Василь Євгенович

Принципи (засади) організації судової влади, що закріплені в спеціальному законодавстві України про судоустрій/Principles of the organization of the judiciary enshrined in special legislation of Ukraine on the Judiciary

Спеціальність: 8.03040101 - Правознавство
магістерська програма - Правознавство
Магістерська робота

Виконав студент групи
ПРЗМ-21
В.Є. Мокрицький

Науковий керівник
к.ю.н., доцент Н.О.Чудик

Магістерську роботу допущено
до захисту
«__» _____ 20__ р.

Завідувач кафедри
_____ **Н.З.Рогатинська**

РЕЗЮМЕ

Магістерська робота містить 101 сторінку та список використаних джерел із 86 найменувань.

Метою магістерської роботи є комплексний правовий аналіз законодавства та наукових питань, що стосуються принципів (засад) організації судової влади, які закріплені в спеціальному законодавстві про судоустрій.

Об'єктом дослідження є особливості правовідносин, що виникають, змінюються і припиняються в процесі реалізації принципів організації судової влади.

Предметом дослідження є результати теоретичних розробок, а також норми чинного законодавства, судові рішення, які визначають зміст принципів організації судової влади.

Одержані висновки і їх новизна полягає у комплексному дослідженні принципів організації судової влади, що закріплені в спеціальному законодавстві.

Ключові слова: судова влада, суддя, судоустрій, принципи судової влади.

ABSTRACT

Thesis contains a 101 page and a list of sources 86 items.

The goal of thesis is a comprehensive legal analysis of the legislation and scientific issues related principles of the judiciary, which are enshrined in a special law on the judiciary.

Subject of inquiry relationships are features that arise, change and terminate in the implementation of the principles of the judiciary.

Subject matter are the results of theoretical developments and current legislation, court decisions that determine the content of the principles of the judiciary.

The resulting findings and their novelty is the integrated study of the principles of the judiciary enshrined in special legislation.

Keywords: the judiciary, the judge, the judicial system, the principles of the judiciary.

АНОТАЦІЯ

Мокрицький В. Принципи (засади) організації судової влади, що закріплені в спеціальному законодавстві України про судоустрій. – Рукопис.

Дослідження на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» за спеціальністю 8.03040101 – Правознавство. – Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль, 2017.

У роботі розглянуто місце та роль судової влади у процесі становлення громадянського суспільства та правової держави. Автором досліджено принципи судової влади, що закріплені в спеціальному законодавстві України про судоустрій.

ANNOTATION

Mokritskiy V. Principles of the judiciary enshrined in special legislation of Ukraine on the Judiciary – Manuscript.

This research is to submint Master of master of Law on specialization 8.03040101. – Law. -Ternopil national economic university, Ternopil, 2017.

This work examines the place and role of the judiciary in the process of civil society and the rule of law. The author studied the principles of the judiciary enshrined in special legislation of Ukraine on the Judiciary..

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. Загальна характеристика принципів (засад) організації судової влади.....	7
1.1. Сутність та поняття судової влади.....	7
1.2. Поняття та система принципів правосуддя.....	15
Висновки до розділу 1.....	20
РОЗДІЛ 2. Принципи, що забезпечують здійснення правосуддя в Україні.....	22
2.1. Принцип здійснення правосуддя виключно судами.....	22
2.2. Принципи самостійності та незалежності суду.....	28
2.3. Принцип гласності та відкритості судового процесу.....	35
2.4. Принцип державної мови судочинства та діловодства в судах.....	41
2.5. Принцип обов'язковості судових рішень.....	46
2.6. Принцип колегіального та одноособового розгляду справи.....	51
Висновки до розділу 2.....	57
РОЗДІЛ 3. Принципи, що забезпечують права особи під час здійснення правосуддя в Україні.....	59
3.1. Принципи забезпечення права на судовий захист та на повноважний суд.....	59
3.2. Принципи рівності перед законом і судом та доступності правосуддя...	63
3.3. Принцип забезпечення правової допомоги при реалізації права на справедливий суд.....	68
3.4. Принцип забезпечення права на оскарження судового рішення.....	80
Висновки до розділу 3.....	89
ВИСНОВКИ.....	91
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	93

ВСТУП

Актуальність теми. Правосуддя та судова реформа – теми, які є сьогодні одними з найбільш соціально актуальних і важливих в Україні. Реформування судової системи триває. Принципи організації судової влади є відправними засадами, ідеями, положеннями, які виступають базисом формування, організації та функціонування судових органів. Принципи у своїй сукупності та взаємозв'язку є орієнтирами правотворчої, правореалізаційної і правоохоронної діяльності у сфері здійснення правосуддя в Україні.

Актуальність дослідження принципів організації судової влади посилюється у зв'язку з довготривалою судовою реформою, адаптацією законодавства України про судоустрій до законодавства Європейського Союзу, а також із прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р.

Мета дослідження полягає у комплексному правовому аналізі законодавства та наукових питань, що стосуються принципів (засад) організації судової влади, які закріплені в спеціальному законодавстві про судоустрій.

Для досягнення мети були поставлені такі завдання:

- розглянути поняття принципів (засад) організації судової влади;
- визначити місце принципів організації судової влади в системі принципів правосуддя;
- розглянути систему принципів організації судової влади, які закріплені в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» та провести їх класифікацію;
- висвітлити історичні умови становлення і розвитку спеціального законодавства, що стосується принципів організації судової влади;
- охарактеризувати принципи, що забезпечують здійснення правосуддя в Україні;

– виявити основні напрямки вдосконалення судової влади на основі реалізації принципів організації судової влади, що закріплені в спеціальному законодавстві України про судоустрій;

– визначити шляхи вдосконалення судової влади в сучасній Україні та запропонувати конкретні пропозиції щодо вдосконалення правових норм, що стосуються принципів організації судової влади.

Об'єктом дослідження є особливості правовідносин, що виникають, змінюються і припиняються в процесі реалізації принципів організації судової влади.

Предметом дослідження є результати теоретичних розробок, а також норми чинного законодавства, судові рішення, які визначають зміст принципів організації судової влади.

Теоретична основа дослідження. Дослідженням принципів організації судової влади у тому чи іншому аспекті присвячені теоретичні положення наукових праць таких учених, як В. Висоцький, М. Косюта, В. Кравчук, В. Маляренко, І. Марочкін, М. Мельник, В. Молдован, В. Нор, В. Погорілко, С. Прилуцький, О. Прокопенко, та інші.

Методологічна база дослідження. Методологічною основою дослідження є загальні та спеціальні методи наукового пізнання, а саме: історичний, діалектичний, аналізу і синтезу, системно-структурний, формально-логічний, порівняльно-правовий тощо.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у комплексному дослідженні принципів організації судової влади, що закріплені в спеціальному законодавстві. На підставі результатів дослідження сформульовані та обґрунтовані наукові положення та висновки. Основні з них такі:

– визначено місце та роль принципів організації судової влади серед принципів правосуддя;

– запропоновано принципи організації судової влади, що закріплені в Законі України «Про судоустрій та статус суддів» поділяти на дві групи: 1)

принципи, що забезпечують здійснення правосуддя в Україні; 2) принципи, що забезпечують права особи під час здійснення правосуддя в Україні;

– визначено поняття принципу здійснення правосуддя виключно судами під яким слід розуміти ключовий принцип правосуддя, який полягає у тому, що суди є єдиними державними органами, які наділені правом здійснювати правосуддя на території України;

– запропоновано під принципом гласності та відкритості судового розгляду розуміти – нормативно-визначені положення щодо порядку і меж доступу учасників судового процесу та громадськості про хід та результати судової справи.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблені в ході дослідження пропозиції доповнюють науку про судочинство, щодо принципів організації судової влади, що закріплені в спеціальному законодавстві України про судоустрій.

Структура дослідження є логічно впорядкованою системою викладеного матеріалу. Робота складається зі вступу, трьох розділів, до складу котрих входить дванадцять підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 101 сторінка.

РОЗДІЛ 1.

Загальна характеристика принципів (засад) організації судової влади в Україні

1.1. Сутність та поняття судової влади

Судова влада є однією з трьох гілок влади будь-якої сучасної демократичної держави. Вперше поняття "судова влада" появилось у Декларації про державний суверенітет України, у розділі третьому якої передбачалось, що "державна влада в Республіці здійснюється за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову". [1, с. 4]. Задекларувавши основи організації публічної влади та державного устрою, перед країною було поставлено одне з першочергових завдань - побудова самостійної судової влади. В подальшому вищезазначений документ послужив основою для Конституції України, ст.6 котрої також вказує: «Державна влада в Україні здійснюється на основі принципу розподілу законодавчої, виконавчої і судової влад» [2]. Свої повноваження судова влада здійснює в межах, що встановлені в Конституції України та відповідно до законів України.

Сама ідея поділу державної влади для української історії права не є новою. Так ідея поділу державної влади знайшла своє втілення в Конституції Пилипа Орлика 1710 р. За цією Конституцією формувалися три гілки влади: законодавча (Генеральна Рада), виконавча (гетьман і генеральна старшина) та судова (Генеральний суд) [3, с. 20]. Судовій владі присвячено сьомий параграф. Суд мав діяти незалежно, оскільки гетьман «не повинен карати сам... Із власної ініціативи і помсти, але таке порушення – і умисне, й випадкове – має підлягати (розгляду) Генерального Суду, який і повинен винести рішення не поблажливе й не лицемірне, а таке, якому кожен мусить підкоритися, як переможений законом» [4, с. 25].

Найбільш істотні аспекти доктрини поділу влади й обґрунтування ролі судової влади серед інших галузей влади містяться в працях французьких політичних мислителів Ш. Монтеск'є і Ж.-Ж. Руссо. У своєму основному

творі «Про дух законів» (1748 р.) Монтеск'є робить основний висновок: «У кожній державі є три роди влади: влада законодавча, влада виконавча і та що відає питаннями цивільного права». Ця влада карає за злочини і вирішує спори при зіткненні приватних осіб, її можна назвати судовою владою. Виділення даної влади в самостійну гілка державної влади являє собою істотний внесок Ш. Монтеск'є в розвиток теорії поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову, завдяки чому доктрина знайшла стрункність і завершеність. За своїм призначенням судова влада є регулюючою, вона необхідна для того, щоб утримувати від крайностей законодавчу і виконавчу. На відміну від Ш.Л. Монтеск'є, що розглядав судову владу як засіб стримування законодавчої і виконавчої влади від крайностей, Ж.Ж.Руссо у своїй основній праці «Про суспільний договір...» (1762 р.) значно повніше представляв спектр їх взаємин. Зокрема, Руссо одним із перших визначив функціональну роль суду як гаранта недоторканності свободи людини. Він писав про право арештованого на оскарження в суд застосованого до нього арешту, про повноваження суду перевірити обґрунтованість обмеження свободи людини [5, с. 27].

Соціальна потреба у виникненні та існуванні судової влади викликається об'єктивною необхідністю розв'язувати конфлікти у несиловий спосіб, а також потребою у зберіганні правил людського співіснування. З моменту свого народження судова влада в противагу владі сили виступає владою мудрості, розсудливості, справедливості, владою пошуку істини. Недаремно, починаючи з первісних форм своєї реалізації, судова влада надавалась тим особам, які користувались в суспільстві найбільшим авторитетом. В сучасному розумінні судова влада виступає однією із форм реалізації державного суверенітету та здійснюється в інтересах всього суспільства. Нинішня українська політико-правова думка на рівні загальної тенденції, на жаль, ґрунтується на розумінні влади як способу примусу, способу управління, в основі якого лежить підлеглість. Природа судової влади «не вписується» в ці надмірно вузькі рамки право розуміння [6, с. 15].

В наш час законодавцем не визначено поняття судової влади, а висвітлено лише форми її реалізації. Зарубіжне законодавство не розкриває також цього поняття. Так, конституції країн-учасниць СНД та конституцій країн Західної Європи, використовуючи поняття «судова влада» (глава 5 Конституції Грузії, глава 7 Конституції Російської Федерації, глава 6 Конституції Вірменії, розділ 8 Конституції Франції, розділ 6 Конституції Іспанії, глава 6 Конституції Бельгії та ін.) не розкривають суть терміну [7, с. 56]. В. Скомороха, який був Головою Конституційного Суду України зазначав, що відсутність визначення змісту поняття судової влади у законодавстві держав Азії та Європи призводить до того, що окремі науковці ототожнюють судову владу з правосуддям [8, с. 59]. Крім того, відсутність цього визначення в законодавстві призводить до багатоманітності поглядів на поняття «судової влади» в правовій літературі.

В популярній юридичній енциклопедії, зазначається, що судова влада – це один з видів державної влади, реалізується шляхом виконання своїх повноважень Конституційним Судом України, Верховним Судом України, Вищим господарським судом України та місцевими судами [9, с. 468-469]. П. Рабінович зазначає, що судова влада є видом публічної влади, що здійснюється державою та її органами, здатна підпорядковувати своїй волі поведінку людей та діяльність об'єднань, що знаходяться на її території [10, с. 86]. Інший видатний фахівець з теорії держави і права (О. Скакун) визначає судову владу як незалежну владу, що охороняє право, виступає арбітром у спорах про право та справляє правосуддя [11, с. 173].

Професор В.Нор підрумує думку І. Петрухіна і зазначає, що судова влада – це самостійна й незалежна гілка державної влади, яка створюється для вирішення на основі закону і ним визначених соціальних конфліктів, що виникають між державою і громадянами, між громадянами, юридичними особами, а також для здійснення контролю за відповідністю законів Конституції, для захисту прав громадян у їх стосунках з органами виконавчої влади та їх службовими особами, для контролю за дотриманням прав і свобод

громадян під час розслідування злочинів та проведення правоохоронними органами оперативно-розшукової діяльності, а також дія встановлення найбільш важливих юридичних фактів і станів [12, с. 9; 13, с. 41]. Майже аналогічної точки зору дотримуються М. Руденко, Г. Рибалко [5, с. 32], проте за їхнім визначенням судова влада створена лише для встановлення юридичних фактів, що є не зовсім правильним, так як науковці забули про юридичні стани.

В науково-практичному коментарі до Закону України «Про судоустрій та статус суддів» зазначається, що судова влада – це специфічна гілка єдиної державної влади, яка має власну виключну компетенцію щодо розгляду юридично значущих справ, що мають правові наслідки, і реалізується виключно конституційними органами (судами) в межах закону та спеціальних (судових) процедур [14, с. 34].

Судова влада, будучи самостійною і незалежною гілкою державної влади, володіє цілим рядом ознак, що розкривають її суть, дозволяють відмежувати її від інших гілок державної влади. До цих ознак судової влади відносяться:

1) Державний характер судової влади. Державний характер судової влади впливає з ст.6 Конституції України відповідно до якої судова влада є однією з трьох гілок державної влади. Судова влада, як і інші гілки державної влади, здійснює свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України.

2) Незалежність, самостійність та відокремленість судової влади. Н. Юзікова зазначає, що незалежність судової влади – це принцип ефективної діяльності суду, що вільний від будь-якого зовнішнього чи внутрішнього впливу з боку органів законодавчої та виконавчої влади, фізичних та юридичних осіб. Незалежність судової влади обумовлюється конституційним розподілом влади. Судова влада виконує притаманні їй функції правосуддя та контролю незалежно від інших гілок влади, не підпорядковуючись їм [17, с. 32].

Незалежність судової влади повинна в першу чергу гарантуватися особливим порядком фінансування судів. Крім того, незалежність суддів гарантується матеріальним та побутовим забезпеченням суддів, а також соціальним забезпеченням. Щодо внутрішньої сторони незалежності, то слід зазначити, що вона забезпечує здійснення правосуддя судами, а також гарантії правового статусу суддів.

Автори науково-практичного коментаря до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» зазначають, що принцип незалежності суддів спрямований не тільки на убезпечення суддів від протизаконного впливу органів і осіб. Він покликаний підняти самостійність та відповідальність суддів при вирішенні будь-якого правового питання. Це означає, що суд кожного разу сам зобов'язаний встановити всі обставини справи, самостійно підібрати норму закону і зробити з неї правові висновки. Суд не пов'язаний висновками, що зроблені іншими органами за обставинами справи. Достовірність фактів, встановлених органами управління, ретельно перевіряється у судовому засіданні [14, с. 26].

Самостійність означає відсутність будь-якого підпорядкування судів та потреби затверджувати їх рішення. Суди займають особливе становище в державному механізмі, що обумовлено особливостями виконуваних їх функцій, специфікою умов і порядку їх діяльності. Вони не входять до будь-якої іншої системи державних органів.

Захист прав та свобод людини громадянина судом може бути найбільш ефективним лише коли буде досягнуто реальної незалежності суду та суддів.

Відокремленість судової влади впливає з її незалежності і самостійності. Це означає, що суди утворюють досить автономну систему, що включає не тільки суди (у вузькому сенсі слова), але й інші підрозділи, що забезпечують їх життєдіяльність [34, с. 18]. Звісно, говорячи про відокремленість судової влади від інших органів державної влади, не маємо на увазі абсолютну “герметичність” судової влади. Адже відомо, що забезпечення діяльності судів здійснюють органи державної влади, які

належать не лише до судової, а й до законодавчої та виконавчої влади. Зокрема, як пише А. Мішин, з боку законодавчої влади здійснюється визначення судової системи, компетенції органів, які її утворюють, статусу суддів, розмірів фінансування судової системи з державного бюджету, формування суддівського корпусу. Так само в багатьох демократичних країнах від виконавчої влади залежить створення належних умов для роботи судів. Наприклад, ст. 110 Конституції Італії містить таку норму: “Організація та діяльність установ, пов’язаних з відправленням правосуддя, підвладні міністру юстиції, з дотриманням компетенції Вищої ради магістратури” [35, с. 181]. Тобто, якщо призначення суддів і здійснюється будь-яким іншим органом державної влади (в сучасній конституційній практиці таким органом доволі часто виступає глава держави або парламент), то в подальшому зазначений орган не може втручатись ані в діяльність окремих суддів, ані в діяльність щодо застосування норм права судовою системою загалом. Саме тому, як слушно зазначає Т. Любовнікова, забезпечення незалежності судової влади у її відношеннях з іншими гілками державної влади сьогодні розглядається як першочергове завдання належного функціонування системи державних органів [36, с. 207-208].

Крім того, судова влада (як і інші гілки влади) і структури громадянського суспільства зв’язані генетично. У суспільстві, де немає місця для громадянської ініціативи, не може існувати і незалежна судова влада, а широке розповсюдження нігілістичного настрою масової свідомості по відношенню до легальних форм задоволення своїх потреб і захисту інтересів руйнує фундамент існування судової влади. Тому, слід погодитись з С. Прилуцьким, який слушно зауважує, що судова влада потребує, по-перше, соціального контролю з боку представників суспільства за справедливим застосуванням не тільки закону, а норм моралі, з врахуванням місцевих традицій і звичаїв, що склалися, , та по-друге, забезпечення представниками суспільства таких умов, які можуть гарантувати суддям незалежність від

незаконного впливу офіційного структур і самостійності у формуванні їх внутрішнього переконання по судовій справі [37, с. 242].

3) Виключність судової влади. Виключність судової влади – означає, що жоден орган державної влади, окрім суду, не може вирішувати усі правові суперечки та приймати рішення, здійснюючи правосуддя.

Особливе становище судової влади у державному механізмі визначається завданнями, які стоять перед ними, характером діяльності, яка стосується прав і свобод громадян, прав та законних інтересів підприємств, установ, організацій, держави в цілому. Саме тому вимоги, що пред'являються до кандидатів на посаду судді, надзвичайно високі – вони повинні мати вищу юридичну освіту, бути компетентними в питаннях юриспруденції і мати достатній досвід практичної роботи. Судді виконують свої функції на професійній основі.

Держава доручає тільки судам приймати рішення з конкретних цивільних, господарських, кримінальних та адміністративних справ, що підкреслює виключність судових рішень. Тільки органи судової влади можуть застосовувати державні примусові заходи, такі як визнання особи винною, призначення покарання.

Конституцією встановлено обов'язковість виконання судових рішень усіма державними органами і службовими особами. Законодавством закріплено можливість певної спеціалізації судів але зазначено, що створення надзвичайних та особливих судів не допускається. Суди різняться за своєю предметною підсудністю та відповідною процесуальною формою судочинства.

4) Єдність судової влади. Судова влада в Україні належить судам, що становлять єдину судову систему. Єдність судової влади забезпечується сукупністю нормативно-правових актів, що регулюють питання судоустрою та судочинства, мають єдиний механізм дії на усій території України.

Єдність насамперед проявляється у функціях судової влади – правосудді і контролі – і забезпечується:

- єдиними засадами організації та діяльності судів;
- єдиним статусом суддів;
- обов'язковістю правил судочинства, визначених законом для всіх суддів;
- забезпеченням ВСУ однакового застосування законів судами загальної юрисдикції;
- обов'язковістю виконання на території України судових рішень;
- єдиним порядком організаційного забезпечення діяльності судів [17, с. 31-32].

5) Судова влада здійснюється на основі і у відповідності з вимогами процесуального закону та на основі певних принципів. Саме процесуальний закон детально регламентує процедуру розгляду справ у суді, гарантуючи дотримання прав і законних інтересів всіх учасників судового розгляду, недопущення порушень закону і суб'єктивізму. Порушення процесуальних норм є підставою відміни рішень суду.

Судова влада здійснюється на основі певних принципів, встановлених нормами міжнародного та внутрішнього права. Ці принципи визначають побудову правосуддя і судочинства в цілому, обумовлюють його віднесення до певного історичного типу (формі), наприклад такі моделі кримінального процесу як інквізиційний і змагальний засновані на різних системах принципів.

6) Судовій владі належить функція контролю [38, с. 21]. Судова влада має право на здійснення контролю за відповідністю законів Конституції, для захисту прав громадян у їх стосунках з органами виконавчої влади та їх службовими особами, а також для контролю за дотриманням прав і свобод громадян під час розслідування злочинів та проведення правоохоронними органами оперативно-розшукової діяльності.

7) Виконання вимог суду і виконання його рішень забезпечується силою держави. У разі потреби відповідні органи і посадові особи можуть застосувати відповідні заходи для реалізації рішень і вимог суду. У

державному механізмі функціонують спеціальні органи і посадові особи, до обов'язків яких входить виконання судових рішень; державні виконавці (по вироках і рішенням судів у частині майнових стягнень), кримінально-виконавчі інспекції управлінь Державного департаменту України з питань виконання покарань (при звільненні особи від відбування покарання з іспитовим терміном, по вироках, що передбачають міру покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк, обмеження волі, виправних робіт без позбавлення волі тощо), органи міліції (при здійсненні приводу, доставлення в суд підсудних, які знаходяться під вартою), адміністрація державних органів і установ (при витребуванні документів, виклику експертів, проведенні ревізій і т.д.), адміністрації підприємств, установ, організацій (при призначенні покарання у виді виправних робіт, громадських робіт) тощо [5, с. 34].

На підставі викладеного під судовою владою пропонуємо розуміти специфічну гілку державної влади, що має виключну компетенцію щодо розгляду юридично значущих справ та здійснення судового контролю і яка здійснюється незалежними та самостійними судами відповідно до нормативно-визначених принципів. Слід також зауважити, що визначення судової влади, як суду або системи судів, також не є помилковим. Його варто розглядати як додаткову структурну характеристику поняття «судова влада».

1.2. Поняття та система принципів правосуддя

Державна влада здійснюється у відповідності до певних принципів, що забезпечують ефективність її функціонування. Не є винятком судова влада, яка також здійснює правосуддя спираючись на певні принципи. Поняття принципів правосуддя не містить ні Конституція України [1], ні новий Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [39]. В науці також досі немає єдиного загальноприйнятого визначення цього поняття. Для того, щоб

визначити це поняття варто розглянути поняття його складових – «принцип» та «правосуддя».

«Принцип» – термін латинського походження і дослівно означає – «основне, вихідне положення якої-небудь теорії, вчення, науки» [40, с. 11]. В сучасній юридичній науці принципи слушно ототожнюють з такими поняттями як "засади", Це пов'язано з тим, що під "засадами" розуміють вихідне, головне положення, принцип, основу світогляду, правило поведінки), тобто етимологічно вони ідентичні. Зазначимо, що в Конституції України вживаються обидва ці поняття (ч. 2 ст. 125, ч. 3 ст. 129).

В сучасній правовій літературі наявні різні погляди на поняття «принципи права». На думку А. Колодія, принципи права – це такі відправні ідеї існування права, які виражають найважливіші закономірності і підвалини даного типу держави і права, є однопорядковими із сутністю права і становлять його головні риси, відзначаються універсальністю, вищою імперативністю і загальною значимістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови і зміцнення певного суспільного ладу [41, с. 27]. О. Уварова під принципом права розуміє систему вимог до належної і можливої поведінки людей, які відображають визнані у суспільстві цінності і утворюють спрямовану на регулювання суспільних відносин ієрархічну єдність [42, с. 174].

Різні погляди на категорію «принципи права» висловлюються і в російській літературі. На думку С. Алексеєва принципи права це виражені в праві вихідні нормативно-правові засади, що характеризують його зміст, його основи, закріплені в ньому закономірності суспільного життя [43, с. 98-99]. М. Марченко вважає, що під принципами права слід розуміти вихідні нормативно-керівні начала (імперативні вимоги), що визначають загальну спрямованість правового регулювання суспільних відносин [44, с. 95].

Враховуючи ці погляди, слід погодитися з С. Погребняком, який слушно зазначає, що у загальній теорії права традиційно використовується

етимологічне значення слова «принцип»: при характеристиці принципу зазвичай звертається увага, що він, по-перше, представляє собою ідею, положення, вимогу, і, по-друге, він є не простим положенням (ідеєю, вимогою), а основним, основоположним, засадничим, фундаментальним, вихідним, загальним, керівним, відправним, провідним, чільним [45, с. 91].

Щодо визначення поняття «правосуддя», то слід зазначити, що в сучасному праві є декілька основних поглядів щодо цього. Так, на думку В. Маляренка правосуддя – це державна діяльність, яку проводить суд шляхом розгляду й вирішення у судових засіданнях у особливій, установленій законом процесуальній формі, цивільних, кримінальних, господарських і адміністративних справ [46, с. 70]. Н. Юзікова зазначає, що правосуддя – це правозастосовча діяльність, що здійснюється судами загальної юрисдикції на підставі й у точній відповідності із законодавством України, міжнародними договорами й угодами [17, с. 54]. Конституційний Суд України даючи тлумачення конституційних положень щодо правосуддя, відзначив, що «відповідно до статті 124 Конституції України правосуддя – це самостійна галузь державної діяльності, яку суди здійснюють шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ» [47, п.3]. Під іншими справами відповідно до ст.18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» слід розуміти господарські, адміністративні справи, а також справи про адміністративні правопорушення.

Правосуддя – це притаманна тільки судам функція реалізації владних повноважень державою, яка:

- 1) здійснюється органами судової влади і в строго встановленому порядку;
- 2) завершується прийняттям судових рішень;
- 3) носить обов'язковий характер для виконання всіма особами, стосовно яких вона виноситься [48, с. 7].

Правосуддя є виключно компетенцією судової влади. В свою чергу правосуддя означає вирішення справи по суті чим і відрізняється від сутності судової влади. Також не можна ототожнювати судову владу з таким поняття як «судочинство», яке означає процес провадження у справі.

Виходячи з вищезазначеного, під принципами правосуддя – слід розуміти основні нормативні засади, що визначають організацію та діяльність суддів, які спрямовані на ефективний розгляд і вирішення цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення.

Виходячи із загального розуміння принципів і специфіки правосуддя можна сформулювати такі основні риси, що характеризують принципи правосуддя.

1. За своєю природою принципи правосуддя мають об'єктивно-суб'єктивний характер. Об'єктивний аспект принципів судової влади означає, що вони виступають як основні начала й відбилися при закріпленні в нормах різних галузей законодавства, що регулюють діяльність судових органів, і тому є потужним фактором правової дійсності. Суб'єктивний аспект принципів виражається в тому, що вони певним чином відбиті в суспільній і індивідуальній правосвідомості окремих громадян, представників виконавчих і законодавчих органів, що в остаточному підсумку впливає на їхні вчинки [49, с. 23].

2. Принципи правосуддя лежать в основі організації та діяльності судів. Вони визначають: організаційний устрій судових органів, включаючи порядок формування суддівського корпусу, правовий статус суддів, структуру і повноваження судів; організацію процесу здійснення правосуддя. В змістовному відношенні принципи правосуддя – це принципи цивільного, господарського, кримінального та адміністративного процесу. Ці принципи реалізуються в окремих нормах судоустрою та процесуального законодавства.

3. Принципи правосуддя мають загальний характер, оскільки закріплюють основні напрямки організації й діяльності судових органів. Крім того, всі принципи судової влади закріплені в законі, внаслідок чого отримують точність формулювань і стають загальнообов'язковими для дотримання. Недотримання принципів, закріплених у законі, є правопорушенням, що повинне тягти за собою юридичну відповідальність.

4. Принципи правосуддя діють не розрізнено, а в сукупності. Вони об'єднані загальною метою – організувати судові органи і їх діяльність для найбільш ефективного виконання завдань, поставлених перед судовою гілкою влади суспільством і державою.

5. В об'єктивному вигляді принципи правосуддя відображаються в нормах права і їх обов'язковий характер забезпечується державою. Система конституційних норм права, що визначають основи правосуддя і система норм, в яких виражені принципи певного виду правосуддя, нерівнозначні поняття.

Саме наявність цих принципів дає змогу чітко відмежувати судову владу від інших гілок державної влади, вказати на специфічні властивості, які характеризують її структуру, порядок її організації та функціонування [16, с. 15]. Крім того, принципи правосуддя і засновані на них правила процесу утворюють процесуальну форму, що відрізняє правосуддя від інших видів діяльності [50, с.23].

Кожний принцип здійснення правосуддя виконує своє функціональне призначення в організації та діяльності судів. Разом із тим, вони діють не розрізнено, а в певній сукупності, оскільки об'єднані загальною метою – організувати діяльність судових органів, забезпечити належний розгляд справ, закріпити належне виконання прав та обов'язків усіх учасників процесу [51, с. 154].

Аналізуючи положення Конституції України, можна виділити такі принципи правосуддя:

- 1) законність;

- 2) рівність всіх учасників судового процесу перед законом і судом;
- 3) забезпечення доведеності вини;
- 4) забезпечення обвинуваченому права на захист;
- 5) гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами;
- 6) забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, установлених законом;
- 7) обов'язковість рішень суду;
- 8) здійснення правосуддя виключно судами й заборона делегування цих функцій іншим органам або посадовим особам;
- 9) незалежність і недоторканність суддів, їх підкорення лише закону;
- 10) участь народу в здійсненні правосуддя;
- 11) колегіальний та одноособовий розгляд справи.

Крім вищезазначених конституційних принципів здійснення правосуддя Закон України «Про судоустрій і статус суддів» виділяє також інші принципи. В сучасній юридичній науці виділяють три групи принципів правосуддя:

- 1) загальні принципи - принципи що властиві різним гілкам влади розвивають та які визначаються спеціальними законами;
- 2) організаційні принципи регулюють відносини, які стосуються організації судової системи, структури органів цієї системи, правового статусу суддів;
- 3) функціональні або процесуальні, які регулюють відносини що виникають при здійсненні адміністративного, цивільного, кримінального, господарського судочинства.

Висновки до розділу 1.

Досліджуючи загальнотеоретичні основи принципів організації судової влади, можна зробити, зокрема, такі узагальнення.

Судова влада – це специфічна гілка державної влади, що має виключну

компетенцію щодо розгляду юридично значущих справ та здійснення судового контролю і яка здійснюється незалежними та самостійними судами відповідно до нормативно-визначених принципів.

Ознаками судової влади є: державний характер судової влади; незалежність, самостійність та відокремленість судової влади; виключність судової влади; єдність судової влади; відповідність вимогам процесуального закону та певним принципам; судовій владі належить функція контролю; виконання вимог суду і виконання його рішень забезпечується силою держави.

Принципи здійснення правосуддя – це основні нормативні засади, що визначають діяльність суддів під час розгляду і вирішення цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. Серед цих принципів найважливішими є принципи організації судової влади. Про їх важливість свідчить наступне: закріплення їх на конституційному рівні; розміщення в першій главі Закону України «Про судоустрій і статус суддів»; відокремлення в окрему главу. Крім того, вищезазначені принципи являють собою суттєві гарантії правосуддя та сприяють ефективному забезпеченню прав і свобод людини та громадянина під час здійснення правосуддя в Україні.

Дослідження особливостей становлення та розвитку судового законодавства на українських землях підтверджує, що прийняття та зміна нового законодавства суттєво впливають на вдосконалення системи принципів організації судової влади, надаючи багатьом з них нового змісту.

Поступове запровадження та вдосконалення принципів організації судової влади є логічним наслідком переорієнтації діяльності держави на захист прав і свобод людини.

РОЗДІЛ 2.

Принципи, що забезпечують здійснення правосуддя в Україні

2.1. Принцип здійснення правосуддя виключно судами

Правосуддя – виняткова прерогатива судової влади. Жоден інший державний орган не вправі здійснювати правосуддя. Цей принцип закріплений ч. 1 ст. 124 Конституції України, а також конкретизуються в інших статтях Конституції України, в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» та в процесуальному законодавстві України.

В сучасній юридичній науці принцип здійснення правосуддя виключно судами розглядають як ключовий принцип правосуддя. Так, Н. Юзікова зазначає, що здійснення правосуддя виключно судами – це ключовий принцип, на якому базується судочинство, який полягає у тому, що тільки суди мають право розглядати кримінальні, цивільні та інші справи на території України [17, с. 58]. І. Факас також вважає, що цей принцип є ключовим принципом, на якому базується судочинство і суть якого полягає у тому, що правосуддя в Україні здійснюється тільки спеціально уповноваженими (компетентними) державними органами – судами і делегування чи заволодіння цими функціями іншими органами або посадовими особами не допускається [53, с. 96].

Функція здійснення правосуддя надана лише суду в зв'язку з тим, що жоден інший державний правоохоронний орган не володіє такими можливостями для прийняття законного і обґрунтованого рішення по справі. Саме в стадії судового розгляду проявляються всі принципи судочинства і правосуддя. Неможливо на даний момент, наприклад, забезпечити змагальність і рівноправність сторін у стадії попереднього розслідування (за новим КПК – у стадії досудового розслідування), а в ході судового засідання це цілком реально. У стадії судового розгляду більше прав мають можливість реалізувати обвинувачений, його захисник. Все це сприяє встановленню істини у справі, винесенню справедливого вироку. Причому і вирок, і рішення суду може змінити чи скасувати лише вищестоящий суд.

Спроби створити позасудові органи в «радянський» час обернулися беззаконням і свавіллям. Не дивлячись на те, що у радянські часи функцією суду в Україні у було здійснення правосуддя, це виключне конституційне право було закріплене за судом, як єдиним органом, який мав право здійснювати правосуддя лише після прийняття у 1977 р. Конституції СРСР. С. Нечипорук зазначає, що до цього часу право здійснювати правосуддя паралельно із судовими органами, а у багатьох випадках відверте беззаконня, мали такі органи, як «надзвичайні комісії», «двійки», «трійки» та інші органи, які здійснювали так звану «позасудову розправу» [38, с. 159].

Про особливе значення принципу правосуддя виключно судами свідчить той факт, що принцип здійснення правосуддя лише судом закріплений на конституційному рівні. Будучи специфічним конституційним принципом, принцип здійснення правосуддя тільки судом є похідним від основних конституційних принципів. Він спрямований на реалізацію конституційних положень, які стосуються захисту прав та інтересів людини та громадянина судовою гілкою влади. В сучасній демократичній державі судам надано право вирішувати практично всі суспільно важливі суперечки, які виникають між окремими фізичними особами та/або юридичними особами. Чим більше суди вирішують ці суперечки, в порівнянні з іншими органами державної влади (виконавчої та законодавчої), тим вища ймовірність визнання держави демократичною та правовою. Тому на конституційному рівні закріплено компетенція та повноваження судів та їх роль при вирішенні суспільно-важливих конфліктів, в основі яких наявний спір про право чи інші суперечки щодо застосування права. Вирішення справи судом є універсальним, а деяких випадках обов'язковим та єдиним варіантом вирішення суспільно-важливих конфліктів. Діяльність та функціонування незалежної судівської гілки влади спрямована на подолання можливого свавілля в державі та забезпечення правового порядку.

Суди можуть стати гарантом громадянського миру, прав і свобод людини і громадянина лише за умови, коли їх юрисдикція поширюється на

всі правовідносини, що виникають або можуть виникнути в державі. Тому Конституцією України встановлено межі повноважень судової влади відповідно до її інституційного призначення. З іншого боку, окреслене в коментованій статті правове поле діяльності судової влади дозволяє з максимальною точністю визначити її роль у системі координат «стримувань і противаг» державної влади в Україні. Судовий контроль з широкого кола питань суспільного життя є невід'ємним елементом рівноваги політико-правового механізму, оскільки він закріплює оптимальний баланс розподілу повноважень між гілками триєдиної системи державної влади.

Розглядаючи кримінальні справи сучасні суди не тільки розглядають і вирішують справу, а й визначають вид і термін покарання для осіб, які вчинили злочин. Крім того в демократичному суспільстві вони відіграють роль арбітра. Тому, як слушно зазначає С. Нечипорук, на відміну від інших гілок влади, судова влада має бути найбільш доступною і наближеною до громадян. Вона постійно має справу з найбільш гострими й конфліктними проблемами життя людей, виступає своєрідним показником ставлення людей до інститутів державної влади, а також показником їх самопочуття [38, с. 161].

Відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р. №9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя») судовий захист можливий не лише стосовно тих прав, що прямо вказані в законі, але й відносно тих, що впливають із норм Конституції України чи іншого закону. Відповідно до цього положення сучасним українським судам підвідомчі усі спори про захист прав і свобод фізичних осіб, у тому числі в адміністративних відносинах. Судовий процес по справі може виникнути лише у тому випадку, якщо заінтересована особа, яка звертається до суду, наділена правом звернення до суду по конкретній судовій справі і якщо це право здійснюється в порядку, передбаченому законом. Так, відповідно до цивільно-процесуального законодавства пред'являючи позов, позивач повинен насамперед зазначити у позовній заяві

особу, яка має відповідати за позовом - відповідача, а потім предмет позову (але такий елемент не включено законодавцем у ст. 119 ЦПК), далі він сам повинен визначитися, виходячи із принципу змагальності, зі способом судового захисту - змістом позовних вимог (цей елемент позову знайшов своє нормативне закріплення у п. 3 ст. 119 ЦПК), а потім за п. 5 ст. 119 ЦПК у заяві він повинен зазначити підстави позову - обставини, з яких випливає право вимоги позивача до відповідача та якими він обґрунтовує свої вимоги. Недотримання зобов'язальних вимог до форми і змісту позовної заяви перешкоджає початку процесу, тому що суд не має необхідної інформації для порушення справи. В протилежному випадку, як слушно зазначає Конституційний Суд України, у своєму рішенні від 25.12.1997 р., відмова суду у прийнятті позовної заяви, оформленої у відповідності з чинним законодавством, є порушенням права на судовий захист, яке, відповідно до Конституції України, не може бути обмежене.

Як вже говорилося вище цей принцип нормативно закріплений не тільки в Конституції України а й в окремій статті (стаття 5) Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Відповідно до якої правосуддя в Україні здійснюється виключно судами та відповідно до визначених законом процедур судочинства. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Особи, які привласнили функції суду, несуть відповідальність, установлену законом. Народ бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних.

На принцип здійснення правосуддя виключно судами звертає увагу і Конституційний Суд України у свої рішеннях. Зокрема, у рішенні Конституційного Суду України від 25.01.2012 р. зазначається, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами; делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються; юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі; судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції тощо.

Суд є єдиним органом держави, який здійснює від її імені правосуддя. Система судів, які здійснюють правосуддя визначена законодавством. Визначаючи цю систему слід керуватися Конституцією України та Законом України «Про судоустрій і статус суддів». Згідно з ч. 3 ст. 124 Конституції України судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції. Враховуючи це положення, а також те, що Конституційному Суду України в Конституції України присвячено окремий розділ (розділ XII) можна стверджувати, що цей суд займає домінуюче положення в порівнянні з усіма іншими судами України. Відповідно до ч. 1 ст. 147 Основного Закону України Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні. Це означає, що він наділений особливою функцією – функцією конституційного правосуддя, яка передбачає вирішення питань про відповідність законів та інших правових актів Конституції України й офіційне тлумачення її положень і законів України [95, с. 218].

Статтю 17 Законом України «Про судоустрій і статус суддів» чітко визначена структура судів загальної юрисдикції України, яку складають:

- 1) місцеві суди;
- 2) апеляційні суди;
- 3) Верховний Суд України.

Ст. 21 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначає, що місцевими загальними судами є окружні суди, які утворюються в одному або декількох районах чи районах у містах, або у місті, або у районі (районах) і місті (містах). Місцевими господарськими судами є окружні господарські суди. Місцевими адміністративними судами є окружні адміністративні суди, а також інші суди, визначені процесуальним законом.

Місцевий суд складається з суддів місцевого суду, з числа яких призначається голова суду та, у визначених законом випадках, заступник або заступники голови суду.

З числа суддів місцевого загального суду обираються слідчі судді (суддя), які здійснюють повноваження з судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні в порядку, визначеному процесуальним законом.

Кількість слідчих суддів визначається окремо для кожного суду зборами суддів цього суду.

Слідчі судді (суддя) обираються зборами суддів цього суду за пропозицією голови суду або за пропозицією будь-якого судді цього суду, якщо пропозиція голови суду не була підтримана, на строк не більше трьох років і можуть бути переобрані повторно. До обрання слідчого судді відповідного суду його повноваження здійснює найстарший за віком суддя цього суду.

Слідчий суддя не звільняється від виконання обов'язків судді першої інстанції, проте здійснення ним повноважень із судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні враховується при розподілі судових справ та має пріоритетне значення.

Відповідно до ст. 26 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у системі судів загальної юрисдикції діють апеляційні суди як суди апеляційної інстанції, а у випадках, визначених процесуальним законом, - як суди першої інстанції, з розгляду цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення.

Апеляційними судами з розгляду цивільних і кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення є апеляційні суди, які утворюються в апеляційних округах.

Апеляційними судами з розгляду господарських справ, апеляційними судами з розгляду адміністративних справ є відповідно апеляційні господарські суди та апеляційні адміністративні суди, які утворюються у відповідних апеляційних округах. У складі апеляційного суду можуть утворюватися судові палати з розгляду окремих категорій справ.

Ст. 31 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» встановлено, що у системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди як суди першої інстанції з розгляду окремих категорій справ.

Вищими спеціалізованими судами є:

- 1) Вищий суд з питань інтелектуальної власності;
- 2) Вищий антикорупційний суд.

Вищі спеціалізовані суди розглядають справи, які віднесені до їх юрисдикції процесуальним законом.

Функції суду не можуть бути делеговані іншому органу або посадовій особі. Це правило діє також і в умовах введення надзвичайного стану в Україні. Крім того, українське законодавство не дозволяє утворювати будь-які інші органи для здійснення правосуддя та спрощувати порядок здійснення правосуддя. Так, відповідно до ст.11 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» у період надзвичайного стану не можуть бути відповідно припинені чи обмежені повноваження судів, органів прокуратури України, органів дізнання та слідства.

Підсумовуючи вищезазначене, під принципом здійснення правосуддя виключно судами слід розуміти ключовий принцип правосуддя, який полягає у тому, що суди є єдиними державними органами, які наділені правом здійснювати правосуддя на території України. Відповідно делегування або привласнення функцій судів іншими органами чи посадовими особами не допускається, а в разі привласнення функції суду винні особи несуть відповідальність передбачену законодавством.

2.2. Принципи самостійності та незалежності суду

Серед різних принципів судової влади принципи самостійності та незалежності суду займають одне з провідних місць. Не применшуючи ролі і значення інших принципів, слід сказати, що без реального існування принципів самостійності та незалежності суду їх існування багато в чому втрачає сенс. Тому не випадково у вітчизняній і зарубіжній юридичній

літературі постійно звертається увага на те, наскільки важливо мати надійний суд, самостійний і незалежний від інших гілок влади.

Розглядаючи принципи самостійності та незалежності суду, слід визначити етимологічне значення цих слів. В тлумачному словнику зазначається, що «самостійний» це той який не перебуває під чиеюсь владою; не підпорядкований, не підлеглий кому-, чому-небудь; Здатний діяти сам, без сторонньої допомоги або керівництва; здатний на незалежні дії, вчинки і т. ін.; відособлений від інших; який в ряді інших має значення сам по собі; окремий. «Незалежний», як такий, що не залежить від кого-, чого-небудь, не підкоряється комусь, чомусь [15, с. 761].

У Конституції України принцип самостійності суду, на відміну від принципу здійснення правосуддя виключно судами, не закріплений. Правовою основою для цього принципу на думку одних науковців є ч.1 ст. 124 та ст. 130 Конституції України [38, с. 94, 95], інші вважають ст.126 Конституції України де мова йде про незалежність і недоторканність суддів. На відміну від Конституції України в ст. 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» прямо закріплений принцип незалежності судів і передбачено, що здійснюючи правосуддя, суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу. Суди здійснюють правосуддя на основі Конституції і законів України, забезпечуючи при цьому верховенство права. Звернення до суду громадян, організацій чи посадових осіб, які відповідно до закону не є учасниками судового процесу, з приводу розгляду конкретних справ судом не розглядаються, якщо інше не передбачено законом. Втручання у здійснення правосуддя, вплив на суд або суддів у будь-який спосіб, неповага до суду чи суддів, збирання, зберігання, використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб з метою дискредитації суду або впливу на безсторонність суду, заклики до невиконання судових рішень забороняються і мають наслідком відповідальність, установлену законом. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи повинні утримуватися від заяв та дій, що можуть підірвати

незалежність судової влади. Для захисту професійних інтересів суддів та вирішення питань внутрішньої діяльності судів відповідно до цього Закону діє суддівське самоврядування.

I. Назаров проаналізувавши принцип самостійності судів виділив такі види самостійності:

1) самостійність правову, що повинна бути забезпечена чітким законодавчим закріпленням статусу суду не лише як органу правосуддя або місця, де розглядаються судові спори, але й як державного органу, елемента судової системи, що при виконанні покладених на нього завдань взаємодіє як з іншими органами судової влади, так і з іншими державними й недержавними органами, установами;

2) самостійність фінансову, що забезпечує реалізацію таких принципів Європейської конвенції з прав людини, як доступ до правосуддя та право на справедливий судовий розгляд. Фінансова самостійність суду гарантується не тільки на рівні Закону, але й Конституції України. Так, відповідно до ст. 130 Основного Закону держава забезпечує фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів. Видатки на утримання судів у Державному бюджеті України повинні визначатися окремо;

3) самостійність організаційну, яка визначається питаннями непроцесуального характеру по забезпеченню діяльності суду (формування кадрів для апарату суду, визначення необхідної кількості співробітників апарату та їхніх якісних характеристик, обсяг повноважень й порядок діяльності голови суду, повноваження зборів суддів суду та інші питання) [17, с. 17].

Розглядаючи принцип незалежності суду перш за все необхідно розмежувати поняття «незалежність судової влади», «незалежність судів» і «незалежність суддів». Л. Москвич цілком обґрунтовано зазначає, що перше поняття відображає статус судової влади серед інших гілок державної влади, друге – статус суду як органу судової влади, останнє – статус посадових осіб як носіїв судової влади [11, с. 7]. Конституційного Суду України у одному зі

свої рішень наголошує, що незалежність суддів є невід'ємною складовою їхнього статусу. Вона є конституційним принципом організації та функціонування судів, а також професійної діяльності суддів, які при здійсненні правосуддя підкоряються лише закону. Таким чином, вищезазначені поняття є взаємопов'язаними, але за своїм змістом відрізняються один від одного.

Судовим органам, зважаючи на їх виняткову й важливу роль у правовій державі, належить бути незалежними насамперед від політичних гілок влади - законодавчої та виконавчої. На цей обов'язковий принцип організації й функціонування судів указано в міжнародних правових та інших документах, серед яких треба назвати: Загальну декларацію прав людини 1948 р. (ст. 10); Міжнародний пакт ООН про громадянські та політичні права 1966 р. (ст. 14); Конвенцію «Про захист прав людини та основоположних свобод» 1950 р. (ст. 6); Основні принципи незалежності судових органів 1985 р.; Сіракузький проект принципів незалежності судочинства 1981 р.; Декларацію про незалежне судочинство 1983 р.; Рекомендацію СМ / Rec (2010) 12 КМРЄ «Незалежність, ефективність та обов'язки» 2010 р.; Європейську Хартію про статус суддів 1998 р.; Хартію основних прав Європейського Союзу 2000 р.; Універсальну - Хартію судді 1999 р.; Статут судді Європи, прийнятий Європейською асоціацією суддів у 1993 р.; Висновки 1, 3,4, 6, 7 Консультативної ради суддів Європи 2001-2006 рр. та ін.

Судова незалежність становить собою міжнародно визнаний стандарт організації й функціонування судової системи. Значить, у кожній державі - члені демократичної світової спільноти - мають бути створені правові гарантії забезпечення реальної незалежності суду згідно з положеннями міжнародних актів [11, с. 114-15]. Відповідно до положень Конвенції розгляд справ має здійснюватися незалежним та неупередженим (безстороннім) судом.

Європейський суд з прав людини для встановлення рівня незалежності судів пропонує керуватися наступними критеріями:

- 1) процедура призначення на посаду судді;
- 2) тривалість роботи судді на посаді;
- 3) наявність зовнішніх ознак незалежності;

4) існування гарантій діяльності суддів, які перешкоджають впливати на них при здійсненні правосуддя. Важливим у процедурі призначення особи на посаду судді є твердження Суду, що факт призначення члена судового органу виконавчою владою сам по собі не є порушенням вимог Конвенції [16, с. 448]. Також при розгляді конкретних справ Європейський суд зробив висновок, що, як 3-річний, так і 6-річний строк перебування судді на посаді достатні для того, щоб гарантувати його незалежність.

Незалежність суду, як органу судової влади, знаходить свій вияв через правовий статус суду, його повноваження, доступність, можливість самостійного прийняття ним обов'язкового рішення, яке стосується як юридичних чи фізичних осіб, так і органів державної влади. Більшою мірою це стосується не процесуальної діяльності суду як органу, що здійснює правосуддя, а як державного органу, що здійснює специфічний вид діяльності, важливість якого вимагає введення й гарантування його самостійності у взаєминах з іншими державними й недержавними органами, інститутами, суб'єктами [18, с. 170].

Ще одним важливим аспектом автономності існування судової влади є конституційно закріплене право на суддівське самоврядування, яке поширюється на вирішення питань внутрішньої діяльності судів (ч. 2 ст. 130 Конституції України). Стаття 126 Закону «Про судоустрій та статус суддів» визначає суддівське самоврядування як самостійне колективне вирішення суддями питань внутрішньої діяльності судів, наголошуючи на тому, що воно є однією з гарантій забезпечення самостійності судів і незалежності суддів.

На сьогодні феномен «суддівське самоврядування» став невід'ємним атрибутом судової влади у всіх демократичних країнах, а його система, види, структура характеризується великим розмаїттям. Згідно з ч. 2 ст. 127 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суддівське самоврядування

в Україні здійснюється через: 1) збори суддів місцевого суду, апеляційного суду, вищого спеціалізованого суду, Пленум Верховного Суду; 2) Раду суддів України; 3) з'їзд суддів України.

До завдань суддівського самоврядування належить вирішення питань щодо: 1) забезпечення організаційної єдності функціонування органів судової влади; 2) зміцнення незалежності судів, суддів, захист професійних інтересів суддів, у тому числі захист від втручання в їхню діяльність; 3) участі у визначенні потреб кадрового, фінансового, матеріально-технічного та іншого забезпечення судів та контроль за додержанням установлених нормативів такого забезпечення; 4) обрання суддів на адміністративні посади в судах у порядку, встановленому цим Законом; 5) призначення суддів Конституційного Суду України; 6) обрання суддів до складу Вищої ради правосуддя та Вищої кваліфікаційної комісії суддів України в порядку, встановленому законом.

На думку С. Прилуцького, рівень дієвості суддівського самоврядування в сучасній Україні, а значить і незалежності суду можна досягнути шляхом утвердження повноважень органів суддівського самоврядування у ключових кадрових питаннях щодо оцінки та кар'єрного зростання суддів, їх професійної етики та дисципліни. Зокрема, розгляд кандидатів на посади суддів та рекомендації їх для проходження конкурсу могли б здійснювати збори суддів місцевих та апеляційних судів. Саме відкритість та колегіальність розгляду майбутніх кандидатів на посаду судді - це шлях до демократизації та самостійності судової влади. Самі судді повинні захищати свою професію від проникнення до її лав негідних та, навпаки, підтримувати чесних та совісних людей [21, с. 224].

Розглядаючи принципи самостійності та незалежності суду, слід звернути увагу на те, що в силу відсутності чітких критеріїв виділення та відокремлення один від одного цих співвідносних між собою принципів в науковій літературі нерідко допускається їх ототожнення. З одного боку, принципи самостійності та незалежності суду розглядаються як аналогічні

принципи судової системи – які формують її судові органи та суддів, а з іншого - вони часто ототожнюються один з одним і розглядаються як ідентичні. В результаті цього принцип самостійності суду а рiорi, без яких би то не було підстав і пояснень проявляється як принцип її незалежності і навпаки [22, с. 32].

В дійсності теоретично, а тим більше практично, поза сумнівом, вельми важко провести досить чітку грань між цими принципами і визначити, що являє собою той чи інший принцип, де закінчується межа "дodatка" одного принципу (якщо така існує окремо) і де починається сфера дії іншого принципу.

Подібного роду труднощі в певній мірі пояснюють причини ототожнення та змішування принципу самостійності суду з принципом його незалежності, але не виправдовують їх, бо, будучи досить схожими один з одним сутнісними і змістовними елементами одного і того ж явища – судової влади, яка виступає в повсякденному житті у вигляді реалізованих судовими органами як особливими інститутами державного механізму в притаманних їм формах, можливості і здатності впливу на поведінку людей і соціальні процеси, дані принципи проте значно відрізняються один від одного.

У теоретичному та методологічному плані їх специфічні особливості полягають насамперед у тому, що дані принципи відображають і «обслуговують» різні сторони або аспекти суду, точніше – процесу його утворення та функціонування.

Принцип самостійності суду відображає його здатність приймати і проводити в життя як приватні (індивідуальні), так і публічні, соціально значимі рішення. Основний акцент при виявленні сутності та змісту даного принципу робиться в першу чергу на внутрішньому потенціалі самої судової влади, на її інституційних, професійних, функціональних і інших резервах і основах, що надають суду самодостатні можливості до самостійного існування та функціонування.

Таким чином, на відміну від принципу самостійності принцип незалежності суду відображає його здатність не тільки самостійно приймати, але і реалізувати на практиці прийняті ним як приватноправові, так і публічно-правові рішення. Основна увага в процесі виявлення та розгляду особливостей принципу незалежності суду має зосереджуватися не тільки і навіть не стільки на його внутрішньому боці, на її здатності самостійно приймати ті чи інші рішення, скільки на зовнішньому аспекті його діяльності, а точніше - на його можливості без якого б то не було тиску ззовні проводити прийняті ним рішення в життя.

Якщо принцип самостійності суду має справу переважно з його власною матерією, або, як кажуть філософи, з його субстанцією, точніше - з однією з ознак реальності і дієвості суду, іменованою його самостійністю, або самодостатністю, то принцип незалежності суду, будучи органічно пов'язаним з принципом його самостійності, основним полем своєї діяльності має сферу взаємовідносин судової влади, яку безпосередньо здійснює суд з іншими гілками державної влади та їх органами.

2.3. Принцип гласності та відкритості судового процесу.

Конституція України (ст.129) однією з основних засад судочинства визначає гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами. Крім того, принцип гласності й відкритості судочинства є одним із загально визнаних міжнародних стандартів належного правосуддя. Так, Загальна декларація прав людини (1948 р.) містить вимогу про необхідність забезпечення природного і невід'ємного права кожного на розгляд його справи «гласно та із додержанням усіх вимог справедливості незалежним та неупередженим судом» (ст. 10); гласність розглядається також як необхідний складник презумпції невинуватості (ст.11). Згідно з п.1 ст.14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1966 р.) публічний розгляд є елементом права на справедливий суд, а будь-яка судова постанова у

кримінальній або цивільній справі shall be made public – «має бути публічною» [23, с. 38].

Принцип гласності та відкритості судового розгляду закріплений п. 1 ст. 6 Європейської конвенції з прав людини. Сутність гласності судочинства полягає у забезпеченні можливості громадянам бути поінформованими про хід провадження у справі та його результати. Європейський суд з прав людини розглядає гласність як засіб «публічного контролю за судовою владою і гарантію справедливого судового розгляду» (рішення від 8 грудня 1983 року у справі «Претто проти Італії»). Принцип гласності закріплений і в процесуальних кодексах України, зокрема: Кримінально-процесуальним кодексом України (ст. 27), Цивільним процесуальним кодексом України (ст. 6), Господарським процесуальним кодексом України (ст. 4-4), Кодексом адміністративного судочинства України (ст. 12) та Кодексом України про адміністративні правопорушення (ст. 249).

Нормативний зміст принципу відкритості та гласності судового процесу, згідно з ч. 1 ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», слід розглядати як правову вимогу, відповідно до якої ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в суді усної або письмової інформації про результати розгляду його судової справи, та кожен, хто не є стороною у справі, має право на вільний доступ до судового рішення в порядку, встановленому законом. Це означає, що будь-які особи, які не брали участі у провадженні справи, котрі досягли повноліття, мають право бути присутніми під час розгляду судової справи, знайомитися в установленому законодавством порядку із судовими рішеннями в будь-якій розглянутій у відкритому судовому засіданні справі, що набули чинності.

Нормативне закріплення принципу гласності та відкритості судового розгляду в усіх цих документах свідчить про важливість досліджуваного принципу у процесі здійснення правосуддя та її ключову роль у прийнятті судом справедливого рішення.

На сьогоднішній день єдиного визначення поняття принципу гласності та відкритості судового розгляду немає. Гласність судового розгляду, за тлумаченням авторів «Популярної юридичної енциклопедії», - один із конституційних принципів судового процесу, який полягає в тому, що розгляд цивільних і кримінальних справ у всіх судах України провадиться у відкритих для всіх громадян, які досягли 16 років, засіданнях суду [9, с. 113]. На думку Н. Юзікової гласність судового процесу – це здійснення відкритого розгляду справ у суді, під час якого громадянин може реалізувати гарантоване законом право на отримання у суді усної або письмової інформації щодо результатів розгляду судової справи [17, с. 62].

Досить широко принцип гласності та відкритості судового розгляду був досліджений в кримінально-процесуальному праві. Так, В. Король дослідивши цей принцип визначає поняття засади гласності кримінального судочинства як звернену до суду конституційно-правову вимогу про відкритий розгляд справ, яка визначає спрямованість і напрямки реалізації певної групи норм кримінального процесу, впливає на порядок провадження у справі на різних стадіях, спрямована на реалізацію завдань кримінального судочинства, є формою реалізації громадського контролю та засобом формування громадської думки про судочинство, підвищення соціальної активності громадян, рівня їх правової, моральної та політичної культури, гарантією прав і законних інтересів громадян, реалізації інших засад кримінального судочинства, має важливе судоустрійне значення, а також порушення якої тягне застосування санкцій (може бути підставою для скасування вироку) [25, с. 30]. В певній мірі подібне визначення дає Ю. Аленін, на думку якого засаду гласності кримінального судочинства можна визначити як звернену до суду конституційно-правову вимогу про відкритий розгляд справ, яка визначає спрямованість та напрямки реалізації певної групи норм кримінального процесу, впливає на порядок провадження у справі на різних його стадіях, спрямована на реалізацію завдань кримінального судочинства, і є засобом формування громадської думки про

судочинство (правосуддя), підвищення соціальної активності громадян, рівня їх правової, моральної та політичної культури, гарантією прав і законних інтересів громадян, реалізації інших засад кримінального судочинства. Аналізуючи ці визначення, важко не помітити, що науковці намагається дати вичерпне визначення цього поняття і як наслідок визначення стало об'ємним і нелаконічним.

В сучасному кримінальному процесі є і інші та чіткіші думки щодо поняття цього принципу. Так, Ю. Грошевого та О. Капліна зазначають, що принцип гласності – це закріплені в законі основні положення щодо порядку і меж доступу громадськості і окремих осіб до інформації про хід провадження у кримінальній справі та його результати.

Під принципом гласності в цивільному процесі розуміється вільний доступ до залу судових засідань всіх громадян, що мають бажання бути присутніми під час розгляду цивільної справи. В свою чергу інший фахівець з цивільного процесу вважає, що принцип гласності і відкритості судового розгляду може бути сформульовано наступним чином: це таке основне положення, суть котрого в доступності інформації про хід справи і рішення для учасників процесу і всіх бажаючих і котре знайшло відбиття в нормах процесуального законодавства, через котре забезпечується виконання цілей та завдань процесуальної діяльності і позитивне сприйняття членами суспільства судової влади в цілому і прийнятих судом конкретних рішень [28, с. 284]. З цього приводу слушною є думка О. Вдовіної, яка зазначає, що принцип гласності в цивільному судочинстві – це основоположна ідея, нормативно закріплена, яка закріплює своєчасне надання достовірної та достатньої інформації по справі будь-якій особі в залежності від його процесуального статусу.

У науці адміністративного судочинства гласність розглядають у вузькому та широкому значеннях. Гласність у вузькому значенні передбачає загальне правило, за яким розгляд справ у всіх судах проводиться усно й ніхто не може бути позбавлений права на інформацію про час і місце

розгляду своєї справи. Також ніхто не може бути обмежений у праві на одержання в суді усної чи письмової інформації, що стосується результатів розгляду його судової справи. У широкому значенні гласність, на нашу думку, означає можливість всім громадянам, які не є учасниками процесу в тій чи іншій судовій справі, бути присутніми під час її розгляду. Тобто зовнішня гласність має місце тоді, коли двері судового засідання відкриті для всіх, і засоби масової інформації можуть вільно, для всезагального ознайомлення розповсюджувати все, що відбувається у судовому засіданні [30, с. 121-127]. А. Комзюк, В. Бевзенко у принципі гласності вбачають гарантію доступності, зрозумілості та певної контрольованості діяльності адміністративних судів під час розгляду та вирішення ними публічно-правових спорів.

Важливою гарантією неупередженої поведінки судді та прийняття справедливих рішень є соціальний контроль громадян в умовах гласності (відкритості) судового процесу. Публічний характер правосуддя, що забезпечує його відкритість і сприяє контролю з боку суспільства, має й ту особливість, що стимулює суддю контролювати свою поведінку, додержувати норм закону, відігравати належну судді роль. Будучи справедливим по суті, суддя своєю поведінкою у відкритому публічному процесі повинен підтверджувати цю якість. Суд над людиною передбачає її право пояснити судді та співгромадянам суть своїх вчинків, розраховуючи при цьому на розуміння. В обстановці публічності значно знижується можливість засудження невинного або призначення надмірно суворого покарання. В усіх міжнародних нормах, що стосуються здійснення правосуддя, публічність є необхідним елементом його справедливості. Гласність, відкритість судового розгляду справ спрямована на захист сторін від таємного правосуддя (яке не підпадає під контроль громадськості) і є одним із засобів збереження довіри до судів усіх рівнів [33, с. 65].

В сучасній юридичній науці існує думка, що принцип гласності у суді складається з кількох аспектів, основними з яких є відкритість судової

діяльності, публічність усного слова в суді, оприлюднення прийнятих рішень і, нарешті, інформування населення про роботу судових органів [34, с. 15]. У зв'язку з цим постає питання щодо співвідношення термінів «гласність» та «відкритість» судового процесу.

За своєю суттю відкритість судового процесу означає чіткий та прозорий процес розгляду судової справи, що є зрозумілим для громадськості, а також право громадян бути присутніми під час розгляду судових справ. Гласність судового процесу забезпечує активну участь сторонам та іншим особам, які заінтересовані у результатах вирішення справи: право на доступ до матеріалів справи, право знати про час і місце судового засідання, право бути вислуханими в суді, а також право знати про всі рішення, ухвалені у справі. З огляду на викладене, слід розглядати принципи гласності та відкритості у нерозривному зв'язку, які тісно взаємопов'язані між собою, доповнюють один одного, але не є тотожними.

Аналізуючи відповідні статті процесуальних кодексів та ст. 11 Закону України "Про судоустрій і статус суддів", можна говорити про три аспекти гласності.

По-перше, це обов'язок суду забезпечити гласність судового розгляду справи, який реалізується шляхом розміщення оголошення про час, день та місце судового засідання, надання можливості сторонам процесу ознайомитися з матеріалами справи тощо.

По-друге, це право сторін на гласний розгляд справи, яке полягає в їхньому праві на гласне судочинство, поінформованість про зміст вимог і заперечень сторін, ознайомлення з матеріалами судової справи, праві бути вислуханим у судовому засіданні тощо.

По-третє, це право бажаючих бути присутніми на відкритих судових засіданнях, у тому числі представників засобів масової інформації, поширювати та отримувати інформацію про діяльність суду.

Можливість сторонніх осіб, що не беруть участь у справі, знаходиться в залі судового засідання - первинний, необхідний елемент наявності гласності

в судовому розгляді. Причому такий доступ громадян повинен бути рівним для всіх, недопустимий штучний відбір осіб, яким би надавалася перевага для входу до зали судового засідання.

2.4. Принцип державної мови судочинства та діловодства в судах

Принцип державної мови судочинства та діловодства в судах є одним з функціональних принципів судочинства. Державна мова – це мова офіційного спілкування [9, с.93]. У доктрині під державною мовою розуміють мову, яку проголошено в конституції або в іншому акті як таку, тобто державну, при цьому її використання є обов'язковим для державних органів і у відносинах державних органів з громадянами. Положення про державну мову, як правило, міститься у першому розділі (главі) конституції країни. Наприклад, в Україні, Австрії положення про державну мову містяться у перших розділах конституцій - «Загальні засади». Насамперед, вона пов'язана з діяльністю державного механізму і забезпечує його відносини з індивідами та іншими суб'єктами. Якщо в конституції встановлюється державна мова, то, як правило, це мова титульної нації: албанська в Албанії, литовська у Литві тощо. Поняття державної мови носить певний символічний характер, що відображає наявність консолідованої титульної нації.

Іноді замість терміну «державна» використовується термін «національна», що в даному випадку має таке ж значення, в якому термін «нація» застосовується в назві «ООН», тобто як синонім держави.

Основними ознаками державної мови є: національна мова етносу, що є титульним у багатонаціональній державі, тобто таким, за яким названо національно-державне або національно-територіальне утворення; мова, яку проголошено державною у конституції або законі відповідної держави сфери вищим представницьким органом країни або державним референдумом; мова, що характеризується особливою сферою функціонування: це мова опублікування нормативно-правових актів держави, мова, якою ведеться

діловодство в державних органах, мова судочинства, мова діяльності державних органів, офіційних назв тощо [49, с. 22].

Відповідно до ст.10 Конституції України державною мовою в Україні є українська мова. В ст.1 Закону України «Про засади державної мовної політики» зазначається, що державна мова – закріплена законодавством мова, вживання якої обов'язкове в органах державного управління та діловодства, установах та організаціях, на підприємствах, у державних закладах освіти, науки, культури, у сферах зв'язку та інформатики тощо. В свою чергу відповідно до ч.3 ст.6 вищезазначеного закону «обов'язковість застосування державної мови чи сприяння її використанню у тій чи іншій сфері суспільного життя не повинні тлумачитися як заперечення або применшення права на користування регіональними мовами або мовами меншин у відповідній сфері та на територіях поширення».

Норми української мови встановлюються у словниках української мови та українському правописі. Порядок затвердження словників української мови і довідників з українського правопису як загальнообов'язкових довідкових посібників при використанні української мови, а також порядок офіційного видання цих довідників визначаються Кабінетом Міністрів України. Держава сприяє використанню нормативної форми української мови в засобах масової інформації, інших публічних сферах (ч.4 ст.6 Закону України «Про засади державної мовної політики»).

В свою чергу стаття 12 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачає, що судочинство і діловодство в судах України проводиться державною мовою. Однак тут же зазначається, що суди гарантують право громадян на використання ними в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють і що у судах, поряд із державною, можуть використовуватися регіональні мови або мови меншин у порядку, встановленому процесуальним законом. При цьому використання в судочинстві регіональних мов або мов меншин гарантується державою та забезпечується за рахунок коштів Державного бюджету України.

Майже аналогічні положення містяться в ст.14 нового Закону України «Про засади державної мовної політики». Відповідно до вищезазначеної статті судочинство в Україні у цивільних, господарських, адміністративних і кримінальних справах здійснюється державною мовою. У межах території, на якій поширена регіональна мова (мови), за згодою сторін суди можуть здійснювати провадження цією регіональною мовою (мовами).

Професійний суддя повинен володіти державною мовою. У межах території, на якій поширена регіональна мова, держава гарантує можливість здійснювати судове провадження цією регіональною мовою (мовами). Необхідність забезпечення такої гарантії має враховуватися при доборі суддівських кадрів.

В ч.3-4 ст.14 нового Закону України «Про засади державної мовної політики» звертається увага, що сторони, які беруть участь у справі, подають до суду письмові процесуальні документи і докази, викладені державною мовою. У межах території, на якій поширена регіональна мова (мови), допускається подача до суду письмових процесуальних документів і доказів, викладених цією регіональною мовою (мовами), з перекладом, у разі необхідності, на державну мову без додаткових витрат для сторін процесу. Особам, що беруть участь у розгляді справи в суді, забезпечується право вчиняти усні процесуальні дії (робити заяви, давати показання і пояснення, заявляти клопотання і скарги, ставити запитання тощо) рідною мовою або іншою мовою, якою вони володіють, користуючись послугами перекладача у встановленому процесуальним законодавством порядку. У межах території, на якій поширена регіональна мова (мови) послуги перекладача з регіональної мови або мови меншини (мов), у разі їх необхідності, надаються без додаткових для цих осіб витрат.

Пошук перекладача та залучення його в процес не належить до повноважень суду. Пошуком перекладача займається особа, яка зацікавлена в його послугах. Разом з тим може скластися й патова ситуація, коли ні суд, ні зацікавлена особа перекладача не шукають. В таких випадках суд повинен

встановити строк для пошуку перекладача, а у разі, якщо протягом визначеного строку переклад не буде запропонований зацікавленою особою, залучити перекладача самостійно. Перекладач залучається до справи ухвалою суду.

У разі залучення перекладача до участі у справі для перекладу особі, яка бере участь у справі, справу слід розпочати заново.

Суд зобов'язаний залучити перекладача і в тому випадку, коли він розуміє іноземну мову, якою до нього звертаються, адже сам суддя не може здійснювати перекладу [51, с. 28].

Також відповідно ст.14 нового Закону України «Про засади державної мовної політики» слідчі і судові документи складаються державною мовою. Слідчі і судові документи відповідно до встановленого процесуальним законодавством порядку вручаються особам, які беруть участь у справі (обвинуваченому у кримінальній справі), державною мовою, або в перекладі їх рідною мовою або іншою мовою, якою вони володіють. «Володіння мовою» означає вміння вільно говорити і розуміти зміст висловленого. Це сприяє досягненню істини, оскільки правильне викладення обставин справи, а, відповідно, належне їх сприйняття є передумовою прийняття рішення, яке б відповідало об'єктивній істині. «Володіння мовою судочинства» – поняття оціночне. Ступінь володіння мовою визначає особа, яка веде процес, у силу принципу публічності, оскільки саме на неї покладається обов'язок всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин справи. Тому слід зазначити, що принцип національної мови судочинства є загальним, оскільки спрямовує процесуальну діяльність не лише на захист прав осіб, які приймають участь у судовому процесі, але і на забезпечення інтересів суспільства в цілому шляхом встановлення об'єктивної істини у справі.

В свою чергу відповідно до нового Закону України «Про засади державної мовної політики» регіональна мова або мова меншини – мова, яка традиційно використовується в межах певної території держави громадянами цієї держави, які складають групу, що за своєю чисельністю менша, ніж

решта населення цієї держави, та/або відрізняється від офіційної мови (мов) цієї держави (ст. 1). У контексті Європейської хартії регіональних мов або мов меншин до регіональних мов або мов меншин України, до яких застосовуються заходи, спрямовані на використання регіональних мов або мов меншин, віднесені мови: російська, білоруська, болгарська, вірменська, гагаузька, ідиш, кримськотатарська, молдавська, німецька, новогрецька, польська, ромська, румунська, словацька, угорська, русинська, караїмська, кримчацька (ч.2 ст.7 Закону України «Про засади державної мовної політики»). Відповідно виникає законодавча неузгодженість: у ч. 2 ст. 7 закону йдеться про поширення Європейської хартії регіональних мов або мов меншин в Україні на 18 мов, водночас закон про ратифікацію цієї хартії передбачає лише 13 мов і зміни до нього не вносяться.

Відповідно до ч.3 вищевказаного закону кожної з цих мов, застосовуються заходи, спрямовані на використання регіональних мов або мов меншин, що передбачені у цьому Законі, за умови, якщо кількість осіб – носіїв регіональної мови, що проживають на території, на якій поширена ця мова, становить 10 відсотків і більше чисельності її населення.

Вищезазначений закон викликає певні суперчності. Слід нагадати, що Конституційний Суд України у своєму Рішенні від 14 грудня 1999 року №10-рп/99 (у справі про застосування української мови) роз'яснив, що положення частини першої статті 10 Конституції України, за яким «державною мовою в Україні є українська мова», треба розуміти так, що українська мова як державна є обов'язковим засобом спілкування на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства, документації тощо), а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначаються законом (частина п'ята статті 10 Конституції України). Поряд із державною мовою можуть використовуватися російська та інші мови національних меншин у межах і порядку, що визначаються законами України, виключно при здійсненні повноважень місцевими органами виконавчої влади, органами

Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування. Крім того, Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» передбачає застосування регіональних мов та мов меншин у кримінальному, адміністративному та кримінальному судочинстві виключно в частині надання дозволу на подання документів і доказів регіональними мовами або мовами меншин.

Отже, все вищевказане підтверджує невідповідність ч.4, ч.5 ст.12 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» а також ст.14 Закону України «Про засади державної мовної політики» Конституції України. Питання щодо неконституційності вищезазначених норм має бути розглянуто Конституційним Судом України. Проте чи Конституційний Суд України буде і надалі послідовний у своїх рішеннях, покаже час, адже питання державної мови судочинства неодмінно постане перед ним.

2.5. Принцип обов'язковості судових рішень

Авторитет судової влади неможливий без наявності такого принципу судової влади як обов'язковість судових рішень. Обов'язковість судових рішень як важливий принцип закріплений в ст.124 Конституції України, а також в ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» і в процесуальному законодавстві (ст. 14 ЦПК, ст. 532 нового КПК). Проте незважаючи на це, й донині немає єдиного підходу щодо поняття та змісту цього принципу у вітчизняному законодавстві.

В сучасній юридичній літературі зазначається, що принцип обов'язковість судового рішення означає, що судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання усіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, об'єднаннями громадян та іншими організаціями і громадянами на всій території України [17, с. 67].

Судове рішення є універсальним, родовим поняттям і включає в себе вироки у кримінальних справах, рішення у цивільних, господарських

справах, постанови в адміністративних справах, рішення Конституційного Суду України, а також постанови та ухвали суду (судді) [53, с. 10]. Зокрема, до судових рішень належать: в конституційному судочинстві – рішення, висновки і ухвали Конституційного Суду України (ст. 48, 50, 51, 61, 62 Закону України «Про Конституційний Суд України»); в адміністративному судочинстві – постанови та ухвали суду (ст. 158 Кодексу адміністративного судочинства України); в господарському судочинстві – рішення, ухвали і постанови суду (ст. 45 і 47 Господарського процесуального кодексу України); в кримінальному судочинстві – вироки, постанови, ухвали та окремі ухвали суду (ст. 233, 32, 321, 378, 400-2 КПК); в цивільному судочинстві – рішення, ухвали суду та судові накази судді (ст. 208, 95 Цивільного процесуального кодексу України); в судовому провадженні про адміністративне правопорушення – постанови (ст. 283, 287 Кодексу України про адміністративні правопорушення).

Рішення суду ухвалюються іменем України. У цьому виявляється публічний характер рішення як владного акта. Вирішуючи спір, суд діє від імені України. За змістом ст. 124 Конституції України її положення про те, що судові рішення ухвалюються судами іменем України, стосується рішень суду першої інстанції, ухвал суду касаційної інстанції, ухвал і постанов суду наглядної інстанції, якими здійснюється правосуддя (вирішуються вимоги по суті, скасовується або залишається без зміни рішення суду та ухвали чи постанови вищого суду, що стосуються суті вирішення справи). Ці положення Конституції України не поширюються на ухвали, що стосуються руху справи, збирання доказів, відмови у прийнятті заяви або її поверненні, припинення провадження, закриття справи, залишення заяви без розгляду тощо [54, с. 83-84].

Однією із основних умов обов'язковості судового рішення є набрання ним законної сили, тобто тільки за такої умови воно може підлягати виконанню і стає загальнообов'язковим. Під законною силою судового рішення слід розуміти набуття ним властивостей акта правосуддя, який викликає

певні правові наслідки (як матеріальні, так і процесуальні), стає ефективним, тобто викликає певні результати, які своєю чергою ґрунтуються на авторитеті суду як органу державної влади та обов'язковості, остання ж виявляється у стабільності і реалізованості. Стабільність судового рішення забезпечується незмінністю, неспростовністю, виключністю, преюдиціальністю.

Незмінність судового рішення виявляється у тому, що суд, який його ухвалив, не може змінити чи скасувати рішення, крім випадків, які є винятками із загального правила та передбачені законодавством України.

Неспростовність судового рішення полягає у тому, що після закінчення строку на апеляційне та касаційне оскарження заінтересованим особам заборонено подавати апеляційні та касаційні скарги за винятком випадків щодо поважності пропуску строків на таке оскарження. Таким чином принцип обов'язковості виконання судового рішення не позбавляє учасників судового процесу права на апеляційне та касаційне оскарження рішення.

Преюдиціальність судового рішення ґрунтується на правовій властивості законної сили судового рішення і визначається його суб'єктивними та об'єктивними межами, за якими сторони та інші особи, які брали участь у справі, а також їхні правонаступники не можуть знову оспорювати в іншому процесі встановлені судовим рішенням у такій справі правовідносини. Обов'язковість урахування (преюдиціальність) судового рішення для інших судів, органів прокуратури, слідства, дізнання визначається процесуальним законодавством – КПК, ЦПК, ГПК. Вирок, що набрав законної сили, є обов'язковим для суду, який розглядає іншу кримінальну справу. Він є обов'язковим також для органів досудового провадження в іншій кримінальній справі. Набрання вирок, ухвалою чи постановою суду про закриття справи законної сили виключає можливість провадження у кримінальній справі по тому самому обвинуваченню відносно тих самих осіб.

Реалізованість судового рішення виявляється у тому, що особі, яка звернулась до суду за захистом свого особистого порушеного, оспорюваного, невизнаного права, свободи чи інтересу, гарантується виконання рішення, яке набрало законної сили, відповідними органами та службовими особами на території України, а у випадках, передбачених законом, – поза межами України. Рішення може бути виконаним як добровільно, так і в примусовому порядку.

Якщо після набрання рішенням суду законної сили, яким з відповідача присуджено періодичні платежі, зміняться обставини, що впливають на визначені розміри платежів, їх тривалість чи припинення, кожна сторона має право шляхом пред'явлення нового позову вимагати зміни розміру, строків платежів або звільнення від них. Характерними у цьому випадку є справи про стягнення аліментів. Розмір стягваних аліментів може змінюватися, особа може бути звільнена від їх сплати, стягнення аліментів може бути припинене, залежно від наявності чи відсутності певних обставин, передбачених законом. Але вимагати зміни розміру, строків платежів або звільнення від них сторона має право шляхом пред'явлення нового позову.

За невиконання рішення законом передбачено відповідно кримінальну, адміністративну або дисциплінарну відповідальність. Так, наприклад у ст. 382 КК передбачено кримінальну відповідальність за умисне невиконання службовою особою вироку, рішення, ухвали постанови суду що набрали законної сили, або перешкоджання їх виконанню. Адміністративна відповідальність за невжиття заходів з виконання судового рішення тягне відповідальність за ч. 1 ст. 185-6 КпАП. Невиконання службовою особою судового рішення, якщо в її діях відсутні ознаки злочину чи адміністративного правопорушення, є підставою застосування до такої особи заходів дисциплінарного впливу.

Обов'язкове і точне виконання судових рішень державними і недержавними організаціями, установами, підприємствами, службовими особами і громадянами забезпечується системою державних органів, на які

покладено виконання судових рішень у цивільних, господарських, адміністративних, кримінальних справах, справах про адміністративні правопорушення (органи Державної виконавчої служби України, Державного департаменту України з питань виконання покарань та ін.).

Судові рішення інших держав є обов'язковими для виконання на території України за умов, визначених її законами й відповідно до міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. В сучасній юридичній науці зазначається, що під виконанням рішення іноземного суду необхідно розуміти застосування засобів примусового виконання рішення іноземного суду в порядку, визначеному законодавством держави, на території якої виконується іноземне рішення. Допустимість визнання і виконання іноземного судового рішення визначається внутрішнім законодавством кожної конкретної країни, а також її міжнародними договорами.

Відповідно до ст. 81 Закону України «Про міжнародне приватне право» в Україні можуть бути визнані та виконані рішення іноземних судів у справах, що виникають з цивільних, трудових, сімейних та господарських правовідносин, вироки іноземних судів у кримінальних справах у частині, що стосується відшкодування шкоди та заподіяних збитків, а також рішення іноземних арбітражів та інших органів іноземних держав, до компетенції яких належить розгляд цивільних і господарських справ, що набрали законної сили і підлягають визнанню та виконанню на території України відповідно до міжнародних договорів України або за принципом взаємності за домовленістю *ad hoc* (арбітраж, спеціально створений для розгляду конкретної справи) з іноземною державою.

Відповідно до ст. 390 Цивільного процесуального кодексу України рішення іноземного суду визнається та виконується в Україні, якщо його визнання та виконання передбачене чинними міжнародними договорами України або за принципом взаємності за домовленістю *ad hoc* з іноземною державою.

Обов'язок створити умови для належного виконання судового рішення покладено на державу. Передбачена система їх виконання, на жаль, має низку проблем економічного, організаційного і правового спрямування. На сьогодні суд відсторонений від будь-якого впливу на здійснення виконання своїх рішень. Але ж саме своєчасне і правильне втілення в життя рішень суду є гарантією нормальної й ефективної діяльності всієї судової системи України. На практиці незадовільна організація механізму виконання судового рішення впливає на авторитет і суспільну довіру до суду. В даному випадку, як слушно зазначає М. Москвич, варто використати досвід європейських країн, які визнали невиконання судового рішення як підставу для матеріальної компенсації стороні, на користь якої винесене рішення (Болгарія, Велика Британія, Франція, Польща, Швеція та ін.).

2.6. Принцип колегіального та одноособового розгляду справи

Згідно з ч. 2 ст. 129 Конституції судочинство провадиться суддею одноособово, колегією суддів чи за участю присяжних. Ця норма має засадничий характер, оскільки визначає склад суду при розгляді судових справ у різних видах судочинства. Вона конкретизується у процесуальному законодавстві та в ст.15 Закону України «Про судоустрій та статус суддів».

На думку В. Кройтора слід виділяти наступні ознаки, що характеризують колегіальність та одноособовість як принцип:

1) принцип колегіальності та одноособовості відноситься до міжгалузевих принципів, оскільки має місце не тільки в цивільному процесі, а й під час здійснення кримінального, адміністративного та господарського судочинства;

2) як і будь-який інший, принцип колегіальності та одноособовості при розгляді судових справ має певні закономірності, а саме вирішенню колегіальним складом суду підлягають більш складні справи, а одноособовим – менш складні (хоча визначення складності справи є досить важким завданням);

3) у кожній наступній інстанції збільшується кількість суддів у складі суду для забезпечення більшої неупередженості та об'єктивності при розгляді справи;

4) досліджуваний принцип нерозривно пов'язаний з іншими принципами права, такими як принцип законності, принцип участі народних засідателів у здійсненні судочинства [17, с. 53].

Одноособовий розгляд справ – це розгляд справ у суді першої інстанції одноособово суддею, який діє від імені суду. Коли суддя розглядає справу одноособово, він є головуючим у справі, тобто це особа, у провадженні якого знаходиться цивільна справа, та за ч. 1 ст. 160 ЦПК це суддя, який розглядає справу та вживає необхідних заходів до забезпечення у судовому засіданні належного порядку, усуваючи із судового розгляду все те, що не має істотного значення для справи з метою повного, всебічного та об'єктивного з'ясування обставин справи. Головуючий діє не від свого власного імені, а від імені суду, який є обов'язковим суб'єктом цивільних процесуальних відносин, та його статус визначається конституційними принципами, згідно з якими суд – орган влади, він єдиний наділений компетенцією здійснювати правосуддя в Україні. Адже ст. 124 Конституції зазначає, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судом.

Великим плюсом одноособового розгляду судових справ є те, що цей процес є набагато дешевший в порівнянні з колегіальним розглядом судової справи. Крім, того при одноособовому розгляді судової справи суддя несе персональну відповідальність за винесення завідомо неправосудного рішення. Поряд з позитивними моментами цього виду судового розгляду є і негативні моменти. Так, при одноособову розгляді справи ймовірність допущення суддею судової помилки набагато більша ніж при колегіальному розгляді судових справ. Крім того, інколи в наш час сторони намагаються чинити незаконний тиск на суддю з метою виграшу своєї судової справи. Звісно на одного суддю легше "тиснути" ніж на декількох суддів.

С. Оверчук зазначає, що усвідомлення недоліків, з якими пов'язаний одноособовий розгляд справ суддею, призвело до того, що в більшості держав переважаючою формою став колегіальний розгляд справ. Переваги такої організації суду лежать на поверхні – в першу чергу, це необхідність наради суддів при винесенні рішення, що сприяє зваженій та всебічній оцінці обставин справи, та посилення гарантій незалежності суддів (на всю колегію суддів вплинути значно складніше, ніж на одного суддю) [72, с. 273].

Необхідно відмітити, що і раніше процесуалісти піддавали критиці одноособовий розгляд справ. Щодо одноособового розгляду справи, то А. Коні зазначав, що одноособово суддя взагалі не повинен володіти правом призначити покарання, пов'язане з позбавленням людини волі, оскільки у випадку несправедливості цього покарання вже неможливо винагородити вчинене їм зло. Тому на думку науковця кримінальні справи має розглядатися в колегіальному порядку [73, с. 19].

В переважній більшості сучасних демократичних країн, суддя розглядає одноособово нескладні і маловажливі справи, при вирішенні яких пріоритетними є швидкість та якомога менші судові витрати для учасників судового процесу. Щодо колегіального розгляду судової справи, то в зарубіжних країнах він як правило характерни при розгляді справ в судах вищих інстанцій. Слід звернути увагу, що в радянський період пріоритетним вважався колегіальний склад суду. Цей пріоритет було закріплено на конституційному рівні, зокрема у ст. 154 Конституції СРСР 1977 року та в ст. 152 Конституції УРСР 1978 року.

Можливість одноособового розгляду судової справи розглядалася радянськими науковцями як особливий правовий інститут одноособової юрисдикції, що суттєво відрізнявся від правосуддя. С. Оверчук зазначає, що традиційно в радянській кримінально-процесуальній науці вважалось, що колегіальність правосуддя є найважливішим досягненням соціалістичної демократії, поряд з виборністю суддів та народних засідателів. Колегіальний склад суду є, безумовно, більш досконалою процесуальною формою. Проте,

як слушно зауважує вищезазначений науковець, він є і значно дорожчою формою, що і призвело в більшості країн до відмови від нього при розгляді «незначних» справ і надання в цих випадках переваги одноособовому складу суду [72, с. 274].

Колегіальність розгляду та вирішення справ зумовлена складністю, категорією справи, а також інстанцією суду, де вона розглядається. Що складнішою є питання справи, або що суспільно значиміші питання вирішуються й що вищою є судова інстанція, тим більшою є обґрунтованість її колективного розгляду. Колегіальність не лише створює необхідні умови для всебічного, критичного і повного дослідження матеріалів справи і справедливого її вирішення, підвищує авторитет органів правосуддя і прийнятих ними рішень, вироків, ухвал і постанов. Колегіальний розгляд також уможливорює вироблення та застосування різних підходів до застосування матеріального права. Зазначене відображається в окремих думках (які співпадають чи не співпадають із думкою більшості).

Колегіальні судові рішення ухвалюються більшістю голосів суддів. Результат такого рішення залежить від уявлень більшості про те, яким має бути рішення, що, наприклад, відповідає закону і є обґрунтованим. Таким чином, умовно кажучи, «справедливість» рішення безпосередньо залежить від того, чи ухвалить його більшість.

Виходячи з міжнародних стандартів, незважаючи на успішність одноособової форми судочинства, після тривалої перерви Цивільним процесуальним кодексом України від 18 березня 2004 року № 1618-IV була відновлена колегіальність у цивільному процесі України. На сьогоднішній день колегіально у судах першої інстанції розглядаються справи про:

- 1) обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи;
- 2) визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою;
- 3) усиновлення;

- 4) надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку;
- 5) обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу (ч. 4 ст. 234 ЦПК України).

Слід також мати на увазі, що розгляд справи з порушенням вищезазначених правил є підставою для обов'язкового скасування судового рішення, ухваленого неповноважним складом суду, з передачею справи на новий розгляд (п. 1 ч. 1 ст. 311, п.1 ч. 1 ст. 338 ЦПК України).

Цивільні справи в судах апеляційної інстанції розглядаються колегією в складі трьох суддів, головуючий із числа яких визначається у встановленому законом порядку. Значну роль в існуванні в апеляційній інстанції виключно колегіального розгляду справ відіграють традиції, що існували в радянській правовій доктрині, а також усталена правосвідомість перш за все суддів. Проте О. Боннер допускає можливість одноособового вирішення справ в апеляційній інстанції, вважаючи існування колегіальності лише формальністю, оскільки часто всі три судді все одно безпосередньо не знайомляться з матеріалами справи, а заслуховують у кращому разі доповідь одного судді або просто цитування оскаржуваного рішення. Науковець також зазначає, що ознайомлення з матеріалами справи через суддю-доповідача породжує факти неухважного, формального ставлення до вирішення скарг, заяв, відмови у виправленні помилок. О. Колісник підтримує позицію тих науковців, які вважають колегіальність в апеляційній інстанції більшою мірою формальністю, і допускає можливість закріплення в ЦПК положення про те, що ті цивільні справи, які в першій інстанції вирішувалися одноособово суддею, в апеляційній інстанції можуть бути розглянуті законно й об'єктивно також одноособовим складом суду, чим буде розвантажено суди, вивільнено час інших суддів для вирішення більш складних з правової та фактичної точки зору справ. Зазначений підхід є дещо категоричним. В даному випадку слід погодитися з В. Кройтором який зазначає, що одноособовий розгляд справ в апеляційній інстанції може допускатися лише щодо нескладних справ, усі інші справи мають вирішуватися у складі трьох

суддів, чим буде забезпечено більшу об'єктивність, неупередженість, а також всебічність в оцінюванні наданих доказів.

Рішення цивільних справ не одним суддею, а декількома, поєднаними в одну колегію, має великі переваги: 1) забезпечує більш ретельне та багатобічне їх обговорення (що не розчув або упустив один суддя, може помітити інший; що здається неясним одному, може бути з'ясоване іншим); 2) сприяє більш неупередженому ставленню суддів до справ (на одноособового суддю легше вплинути, легше його підкупити); 3) при вирішенні справ у колегії кожен суддя, усвідомлюючи, що за ним стоїть поділяюча його відповідальність колегія, відчуває себе незалежним і діє більш вільно, ніж тоді, коли йому доводиться виносити рішення одноосібно.

В адміністративній і господарській юрисдикціях дія принципу колегіальності забезпечується колегіями професійних суддів. У відповідності з ч. 2 ст. 24 Кодексу адміністративного судочинства України адміністративні справи розглядаються і вирішуються в окружному адміністративному суді колегією у складі трьох суддів також за клопотанням однієї зі сторін про колегіальний розгляд справи або з ініціативи судді в разі їх особливої складності. Зазначене положення ч. 2 ст. 24 цього Кодексу є гарантією, яка надає право одній із сторін судового адміністративного процесу звернутися з клопотанням про колегіальний розгляд конкретної адміністративної справи. У цьому випадку будь-які адміністративні справи, віднесені до компетенції місцевих адміністративних судів, можуть розглядатися, за наявності такого клопотання, окружним адміністративним судом колегіально у складі трьох суддів. Крім того, колегіальний розгляд адміністративної справи в окружному адміністративному суді може здійснюватися також з ініціативи судді місцевого адміністративного суду в разі особливої складності такої справи .

Обов'язковий колегіальний розгляд господарських справ введений ч.2 ст.4-6 ГПК і стосується перегляду в апеляційному порядку рішень місцевих

господарських судів. Такий перегляд здійснюється апеляційними господарськими судами колегією суддів у складі трьох суддів.

Відповідно до ст. 31 нового КПК кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк більше десяти років, здійснюється колегіально судом у складі трьох професійних суддів. Кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснюється колегіально судом у складі трьох професійних суддів, а за клопотанням обвинуваченого – судом присяжних у складі двох професійних суддів та трьох присяжних. Кримінальне провадження стосовно кількох обвинувачених розглядається судом присяжних стосовно всіх обвинувачених, якщо хоча б один з них заявив клопотання про такий розгляд.

Принцип колегіального розгляду справи знайшов своє місце у всіх процесуальних кодексах України. Згідно цивільно-процесуального законодавства питання, які виникають під час розгляду справи колегією суддів, вирішуються більшістю голосів суддів. Крім того, головуючий суддя голосує останнім. Приймаючи рішення з кожного питання, жоден із суддів не має права утриматись від голосування та підписання рішення чи ухвали. Якщо суддя не згоден з рішенням, він може письмово викласти свою окрему думку. Цей документ приєднується до справи і є відкритим для ознайомлення, однак в судовому засіданні не оголошується.

Висновки до розділу 2.

У процесі дослідження принципів, що забезпечують здійснення правосуддя можна зробити наступні висновки:

Принцип здійснення правосуддя виключно судами є ключовим принципом правосуддя. Суть цього принципу полягає у тому, що суди є єдиними державними органами, які наділені правом здійснювати правосуддя

на території України. В разі порушення цього принципу винні особи несуть відповідальність передбачену законодавством України.

Дія принципу гласності та відкритості судового процесу є універсальною, він функціонує як у кримінальному, цивільному, так і в господарському та адміністративному судочинстві. Принципи гласності та відкритості судового процесу відіграють значну роль у підтримці незалежності та неупередженості судів. З одного боку, у процесі їх реалізації здійснюється суспільний контроль за діяльністю суду, підвищуючи таким чином рівень відповідальності судів при вирішенні ними судових справ. З іншого боку, принципи гласності та відкритості судового процесу є складовими частинами законності судового процесу, що зобов'язує суб'єктів суспільних відносин дотримуватися письмових вимог судів.

Принцип державної мови судочинства та діловодства в судах є одним з найдискусійніших принципів в сучасній Україні. Це пов'язано перш за все з нечіткою мовною політикою України, яка має тенденцію кардинально змінюватись перед президентськими або парламентськими виборами. В наш час суть цього принципу полягає в тому, що суди гарантують право громадян на використання ними в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють і що у судах, проте поряд із державною, можуть використовуватися регіональні мови або мови меншин у порядку, встановленому процесуальним законом.

Принцип обов'язковості судового рішення - це принцип відповідно до якого судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання усіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, об'єднаннями громадян та іншими організаціями і громадянами на всій території України, а в разі недотримання цієї норми вищезазначеними особами вони притягаються до відповідальності згідно чинного законодавства. В наш час реалізація цього принципу досить часто порушується.

РОЗДІЛ 3.

Принципи, що забезпечують права особи під час здійснення правосуддя в Україні

3.1. Принципи забезпечення права на судовий захист та на повноважний суд

Забезпечення права на судовий захист є ознакою правової держави, виявом чіткого розмежування функцій між гілками державної влади, встановленням системи стримувань і противаг. Велика кількість міжнародних документів, які були ратифіковані Україною (Загальна декларація прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.)), спрямовані на забезпечення права на ефективний судовий захист в разі порушення прав та інтересів людини та громадянина. Так в ст.8 Загальної декларації прав людини закріплено наступне «кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом». У Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, прийнятому 16 грудня 1966 року резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 2200А (XXI) в статті 2 зазначено, що держава повинна гарантувати кожному, чиї права і свободи порушено, ефективний засіб правового захисту, навіть якщо це порушення було вчинене особами, що діяли як особи офіційні і таке право повинно гарантуватися судом або будь-яким іншим компетентним органом, передбаченим правовою системою держави. Крім того, відповідно до частини 1 статті 14 «всі особи є рівними перед судами і трибуналами. Кожен має право ... при визначенні його прав та обов'язків у будь-якому цивільному процесі на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону» .

Стаття 55 Конституції України містить загальну норму, яка означає право кожного звернутися до суду, якщо його права чи свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод. Також, на думку К. Кобилянського, ця норма зобов'язує суди приймати заяви до розгляду навіть у випадку відсутності в законі спеціального положення про судовий захист. Проте українські суди приймають заяви до розгляду керуючись не тільки ст. 55 Конституції України але й ст. 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів, в якій закріплено право на судовий захист, а також процесуальним законодавством.

Як правило, право на судовий захист реалізується шляхом звернення до суду, форми якого можуть відрізнятися в залежності від виду судочинства або від виду провадження. Враховуючи, те що це право закріплено не тільки в Конституції України, а й в усіх процесуальних кодексах України воно є універсальним і тому характерне для різних форм судочинства. Т. Кучер цілком справедливо зазначає, що при реалізації права на судовий захист право на звернення до суду процесуально обособлюється, стає елементом реалізації права на судовий захист як юридичним фактом для вступу в дію інших притаманних судочинству норм, інститутів, принципів, положень. При цьому, універсальність природи права на звернення до суду не виключає особливостей його реалізації в тому чи іншому виді судочинства чи конкретному виді провадження (наказному, позовному, окремому).

Право на судовий захист є комплексним поняттям, яке на думку М. Сидоренка може бути визначене як гарантоване Конституцією України право на звернення до судових органів у разі порушення прав, законних інтересів чи свобод управомоченої особи, яке конкретизується в матеріальних галузях права. Процесуальний аспект права на судовий захист включає встановлення процедури реалізації такого права та дозволяє визначити його як право на звернення до судових органів. Крім того науковець слушно зауважує, що право на судовий захист не можна

тлумачити як право на позов чи право на подачу адміністративного позову (скарги). Реалізація права на судовий захист відбувається в рамках юрисдикційної форми в юрисдикційних органах, зокрема шляхом звернення до суду. В останньому випадку мова йде про судову форму захисту.

Т. Кучер під правом на судовий захист пропонує розуміти об'єктивне явище, яке існує в демократичному суспільстві незалежно від волі конкретних осіб і гарантує захист порушених, оспорюваних або невизнаних прав, свобод чи інтересів кожній особі, забезпечується державою, його компетентними судовими, адміністративними чи законодавчими органами влади або відповідними міжнародними організаціями після використання всіх національних засобів правового захисту [19, с. 12].

Право на судовий захист гарантує захист майнових і немайнових прав, надає можливість оскарження в суді дій і рішень посадових осіб, які порушують права громадян. На думку О. Зудіхіна право на судовий захист містить комплекс правомочностей: право на звернення до суду (порушення справи), на об'єктивне і справедливе ставлення суду, на винесення законного й обґрунтованого рішення, на виконання судового рішення (ст. 6 Європейської конвенції про права людини).

Враховуючи важливість права на судовий захист відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» це право визнається принципом. Відповідно до цього закону суть принципу забезпечення права на судовий захист полягає в тому, що кожному гарантується захист його прав, свобод та законних інтересів незалежним і безстороннім судом, утвореним відповідно до законодавства України. Для забезпечення справедливого та неупередженого розгляду справ у розумні строки, встановлені законом, в Україні діють суди першої, апеляційної, касаційної інстанцій і Верховний Суд України.

Право на судовий захист надано всім і кожному громадянину, що є наслідком визнання вагомості цього права. Право на судовий захист існує для

будь-якої особи незалежно від участі в судовому розгляді по якій-небудь конкретній справі.

Право на судовий захист гарантується як кожному громадянину і юридичній особі України, так і іноземцю, особі без громадянства, іноземній юридичній фірмі, які користуються ним нарівні з громадянами та юридичними особами України. Це положення є відтворенням ст. 26 Конституції України.

Відповідно до чинного законодавства іноземець – це особа, яка не перебуває у громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав. особа без громадянства – особа, яку жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином.

Іноземні юридичні особи – це підприємства та організації, які засновані за межами України. При зверненні до суду за захистом прав вони користуються усіма правами, передбаченими процесуальним законодавством.

Відповідно до ч. 2 ст. 124 Конституції України юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Згідно з ч. 2 ст. 55 Конституції України кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Процесуальне законодавство покладає на суд обов'язок всебічно, повно та об'єктивно розглянути обставини справи і постановити в ній судові рішення у відповідності з нормами матеріального і процесуального закону. Для забезпечення цього положення Закон України «Про судоустрій і статус суддів» передбачає функціонування судів першої, апеляційної і касаційної інстанцій.

Суд першої інстанції розглядає і вирішує підсудні йому кримінальні, цивільні, господарські, адміністративні справи, досліджуючи безпосередньо докази і приймаючи рішення по суті.

Суд апеляційної інстанції за скаргами осіб, які беруть участь у судочинстві, або поданням прокурора за вказаними у законодавстві підставами перевіряє законність і обґрунтованість постановленого судом першої інстанції судового рішення, яке не набрало законної сили. Він вправі провести повторний розгляд доказів у справі і, якщо визнає постановлене рішення незаконним або необґрунтованим, вправі скасувати його чи змінити або постановити нове рішення.

Суд касаційної інстанції за скаргами осіб, які беруть участь у судочинстві, або поданням прокурора перевіряє відповідність нормам матеріального і процесуального закону судових рішень, постановлених судами першої і апеляційної інстанцій, які набрали законної сили, і має повноваження, за наявності порушень законодавства, скасувати або змінити постановлені судові рішення.

3.2. Принципи рівності перед законом і судом та доступності правосуддя

Принцип рівності є конституційним принципом, так як закріплений в багатьох нормах Конституції України. Зокрема в ст.24 Конституції України зазначається, що івність конституційних прав та свобод громадян незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Щодо рівності як принципу організації судової влади, то в ст. 129 Конституції України, закріплюється, те що усі учасники судового процесу є рівні перед законом і судом, незалежно від їх походження, соціального та майнового стану, расової та іншої приналежності, статі, освіти, мови, ставлення до релігії та інших обставин. На розвиток цього принципу і відповідно до нього сторонам у процесі надані рівні процесуальні права, тобто, як слушно зазначає С. Бондарчук, обидва принципи – і принцип рівності перед законом і судом, і принцип рівноправності сторін – органічно пов'язані та взаємообумовлені між собою [20, с. 71]. Але в сучасній науці проводять межу між поняттями «рівність» і

«рівноправність». І. Полховська, цілком обґрунтовано доходить висновку, що вони не тотожні, але тісно взаємопов'язані категорії. Рівність – надзвичайно складне й багатоаспектне явище, яке можна розглядати у правовому, економічному, політичному, філософському та інших аспектах. Крім того, на її думку рівність є ширшим поняттям за рівноправність й включає останню [20, с. 8]. Проте не дивлячись на це, рівність не можна розглядати як абсолютне поняття, а потрібно розглядати як рівність можливостей у задоволенні, захисті своїх прав, досягненні своїх цілей у кримінальному процесі. Рівність потрібно сприймати в сенсі протиборства сторін, щоб ніхто не мав наданої законом переваги в судовій суперечці, а докази обвинувачення і захисту вивчалися з однаковою ретельністю та оцінювалися однаково неупереджено [22, с. 9].

Принцип рівності органічно доповнює вимоги принципу справедливості та визначає відправні засади здійснення діяльності органів влади по виконанню завдань держави. Тому, на думку С. Боднара принцип рівності вимагає від посадових осіб у своїй професійній діяльності рівного ставлення до будь-яких осіб, незалежно від ознак раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання та ін. (для юридичних осіб незалежно від форми власності). Крім цього, принцип рівності визначає рівний обсяг прав, свобод та обов'язків однопорядкових юридичних та фізичних осіб.

Принципи рівності перед законом і судом має дві сторони, два аспекти – рівність перед законом і рівність перед судом. Рівність громадян перед законом означає, що при судовому розгляді до всіх застосовуються одне й те ж матеріальне і процесуальне законодавство, ніхто не має при цьому ніяких переваг і обмежень у правах. Рівність перед судом – одна з конституційних засад судочинства, що полягає в наступному: а) рівності процесуальних можливостей сторін – учасників судового розгляду й б) однаковості судових процедур при розгляді подібних справ .

Рівність усіх учасників процесу перед судом, є похідною від вимоги доступності судового захисту й наявності права на нього, оскільки громадяни мають право звертатися до суду, юрисдикція якого є необмеженою і поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Як правильно зазначає Т. Добровольська, рівність громадян перед законом – поняття ширше, ніж рівність їх перед судом: адже перше характеризує правовий стан громадян у всіх галузях життя суспільства, а друге стосується лише сфери здійснення правосуддя [26, с.152].

Рівність громадян перед законом і судом – це не тільки надання їм прав, а й однаковою мірою неухильне виконання покладених на них обов'язків, у тому числі й обов'язку відповідати за вчинене [27, с.64]. Ніяке особливе становище того чи іншого громадянина не може звільнити його від підкорення вимогам закону й суду.

Аналізуючи правову природу принципу рівності усіх учасників судового процесу, С. Бондарчук доходить до таких висновків: принцип рівності має на меті забезпечити збалансованість процесу як змагальної форми під час процесу між формально рівними процесуальними учасниками; принцип рівності є одним із виявів загальноправового принципу верховенства права, а саме такого його правового аспекту, як принципу правової певності, позаяк сторони в судовому процесі знають, якими процесуальними правами наділені усі учасники процесу [20, с. 74].

Принцип рівності учасників судового процесу перед законом і судом закріплено у ст. 9 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», у якій зазначено, що правосуддя в Україні здійснюється на засадах рівності всіх учасників судового процесу перед законом незалежно від статі, раси, кольору шкіри, мови, політичних, релігійних та інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин.

Принцип рівності громадян перед законом і судом не поширюється на певну категорію осіб. Ці винятки передбачені в Основному Законі України,

зокрема це норми щодо недоторканності й відповідальності Президента, народних депутатів України, суддів, у тому числі суддів Конституційного Суду України (ч. 3 ст. 80, ч. 1 ст. 105, ч. 1 ст. 126, ч. 1 ст. 149). Такі винятки, як слушно зазначає І. Полховська, слугують публічним інтересам, є гарантіями неупередженого виконання цими особами суспільно корисних і важливих державних функцій, здійснення професійної діяльності в інтересах усіх членів суспільства [21, с. 11-12].

Саме право на доступ до суду міститься у нормах Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (1998 р.) та рішеннях Європейського суду з прав людини (“Голдер проти Сполученого Королівства” (1975 р.), “Ейрі проти Ірландії” (1979 р.), “Девеєр проти Бельгії” (1980 р.). Так, Європейський суд з прав людини у справі Голдер проти Сполученого Королівства, зазначив, що було б неприпустимим, щоб ст. 6 (п. 1) Конвенції містила детальний опис гарантій, які надаються сторонам у цивільних справах, і не захищала б у першу чергу те, що дає можливість практично користуватися такими гарантіями – доступу до суду. Такі характеристики процесу, як справедливість, публічність, динамізм позбавляються сенсу, якщо немає самого судового розгляду. В іншому рішенні, у справі Ейрі проти Ірландії, Європейський суд зазначив, що фактичні перешкоди можуть порушувати Конвенцію так само, як і юридичні, та вказав, що Конвенція спрямована на те, щоб гарантувати не теоретичні або ілюзорні права, а права, які є ефективними і здійснюються на практиці. Загалом право на доступ до суду визначається Європейським судом з прав людини як відсутність надмірних правових і фактичних ускладнень під час звернення особи до суду і розгляду її справи у суді.

На сьогодні гарантування державою доступу до правосуддя – це шлях від декларацій до реального забезпечення реалізації права на звернення до суду. Проблема, пов’язана із забезпеченням вільного й рівного доступу до суду, є глобальною, оскільки існує в багатьох державах. У цивілізованому

світі недоступність суду має означати його фактичну відсутність, адже формальна наявність органів судової влади за такої умови втрачає будь-який сенс. Навряд чи без практичного втілення принципу доступності до суду можна говорити про перспективи побудови в Україні правової, демократичної держави. Крім того, цей принцип розрахований на охорону прав та інтересів усіх суб'єктів правовідносин. Однак, для правовідносин у сфері судової влади характерним є те, що зони розраховані не тільки на доступ до правосуддя, але й на реальне відновлення порушених прав чи інтересів. Тому цей принцип, на думку С. Обрусної має трансформуватися в сприяння суб'єкту звернення до суду у поновленні його порушених прав при державних гарантіях дотримання законності, верховенства права, що має забезпечуватися відповідним судовим контролем у процесуальному порядку.

Нині в юридичній літературі вважається визнаним, що доступність правосуддя в самому широкому її розумінні визначається багатьма обставинами, з них найважливішими виступають такі:

- можливість безперешкодно звернутися до суду за судовим захистом, простота процедури порушення і провадження справи;
- територіальна наближеність судів до тих, хто звертається за судовим захистом;
- можливість скористатися юридичною допомогою, наявність пільг при сплаті державного мита та інших судових витрат;
- розумні строки розгляду цивільних справ;
- розумна кількість справ, що доручається суддям, які вони здатні розглянути без втрати якості правосуддя, законності, обґрунтованості винесених рішень;
- наявність у сторін та інших осіб, що беруть участь у справі, широких процесуальних прав і покладення на суд обов'язку виявляти їм сприяння у їхньому здійсненні;
- вичерпне регулювання переліку підстав для зупинення провадження у справі або залишення заяви без розгляду;

- широка можливість касаційного оскарження судового рішення;
- реальне виконання судових рішень [25, с.149-150].

Розглядаючи дане питання, необхідно звернутись також і до правової позиції Європейського суду з прав людини стосовно можливості обмеження доступу до правосуддя. Так, у низці рішень Європейського суду з прав людини, юрисдикцію якого в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, визнано Україною, закріплено, що право на справедливий судовий розгляд може бути обмежено державою, якщо це обмеження не завдає шкоди самій суті права. У рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Осман проти Сполученого Королівства» від 28.10.1998 зазначено, що обмеження не буде сумісним з п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., «якщо воно не має правомірної мети і якщо відсутнє пропорційне співвідношення між вжитими засобами та поставленою метою».

3.3. Принцип забезпечення правової допомоги при реалізації права на справедливий суд

Важливим принципом, що забезпечує правовий статус особи при здійсненні правосуддя є принцип забезпечення правової допомоги при реалізації права на справедливий суд. Конституція України містить низку положень, що ними декларується право на захист. Частина 1 ст.59 Конституції України, а також ч.1 ст.10 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» проголошують право кожного на правову допомогу, у тому числі на безоплатну допомогу у випадках, передбачених законом. Це право є одним із конституційних, невід'ємних прав людини і має загальний характер. У контексті вищезазначених норм, про те що кожен має право на правову допомогу, на думку О. Панчука поняття "кожен" охоплює всіх без винятку осіб - громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перебувають на території України [22, с. 24]. Право на правову допомогу

традиційно пов'язується з участю особи в кримінально- або цивільно-правових чи кримінально- або цивільно-процесуальних правовідносинах, сьогодні стає необхідним у сферах найрізноманітнішого характеру. Крім того, це право пов'язане з усіма правами людини і громадянина, оскільки допомога з юридичних питань може безпосередньо стосуватися громадянських, економічних, соціальних та інших прав і свобод.

Передусім право на правову допомогу є одним з основних прав людини. Відповідно до Конституції України, основне право людини і громадянина – це їх можливість здійснювати певні дії для задоволення своїх життєво важливих матеріальних і духовних інтересів, які встановлені державою й закріплені в Конституції та інших нормативно-правових актах [22, с. 172].

Крім того, поряд з іншими правами, право на правову допомогу є не тільки можливістю кожного скористатися правовою допомогою, тобто одним з конституційних прав, а й юридичною умовою та засобом ефективної реалізації прав і свобод людини, тобто юридичною гарантією, тому що, отримуючи допомогу з тих чи інших юридичних питань у спеціаліста у відповідних формі та обсязі, особа може більш ефективно реалізувати надане їй право.

Характеризуючи конституційне право на правову допомогу, необхідно враховувати, що воно належить лише індивідуумам (людині й громадянину), а також у певному вигляді приватним юридичним особам, тоді як «однойменне» суб'єктивне право може належати організаціям будь-якої організаційно-правової форми або навіть державі в особі її органів.

Аналіз моделі користування цим правом дозволяє виявити низку його суттєвих особливостей. Як відомо, для здійснення будь-яких прав необхідно, щоб вони належали певній особі, яка мала би реальну можливість користуватися ними. Саме таким і є право на отримання правової допомоги. Воно конституційно визнане за кожним і завдяки відповідним гарантіям і активній діяльності органів держави, численних громадських об'єднань перетворюється на реальну юридичну можливість. Право на отримання

правової допомоги, а також інші основні (конституційні) права є постійними, тобто належними кожному безвідносно до вступу в правовідносини або запуску механізму правовикористання (коли реалізація права, наприклад, не пов'язана зі вступом особи в конкретні правовідносини).

Конституційний Суд України встановлює, що право на правову допомогу – це гарантована Конституцією України можливість фізичної особи одержати юридичні (правові) послуги. Право на правову допомогу – це гарантована державою можливість кожної особи отримати таку допомогу в обсязі та формах, визначених нею, незалежно від характеру правовідносин особи з іншими суб'єктами права. Конституційний Суд України зазначає, що гарантування кожному права на правову допомогу в контексті ч. 2 ст. 3 та ст. 59 Основного Закону України покладає на державу відповідні обов'язки щодо забезпечення особи правовою допомогою належного рівня. Таким чином, виникає необхідність детального нормативно-правового закріплення порядку реалізації права на правову допомогу. Але на жаль не всі процесуальні кодекси України містять норми щодо умов та порядку надання правової допомоги. Це в свою чергу може негативно позначитись на реалізації вищезазначеного конституційного права.

Враховуючи важливість права на правову допомогу, воно закріплюється не лише в національному законодавстві України, але й в багатьох міжнародно-правових актах, зокрема в Загальній декларації прав людини 1948 року, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 року.

За змістом ст. 64 Конституції України конституційне право кожного на правову допомогу у жодному випадку не може бути обмежено. Відповідно до Основного Закону України положення «кожен має право на правову допомогу» (ч. 1 ст. 59) є нормою прямої дії (ч. 3 ст. 8), і навіть за умови, якщо це право не передбачене відповідними законами України чи іншими правовими актами, особа не може бути обмежена у його реалізації.

Правова допомога є невід'ємним важливим явищем правової дійсності цивілізованих держав та однією з основних функцій юриспруденції. Тому, В. Сміх зауважує, що потреба у правовій допомозі у вирішенні конкретних життєвих справ існуватиме завжди, оскільки більшість населення не володіє і об'єктивно не може володіти всією сукупністю спеціальних знань, необхідних для ефективного правового захисту своїх прав [28, с. 3].

Розглядаючи право на правову допомогу слід звернути увагу на визначення поняття «правової допомоги» які даються в сучасній науці і в законодавстві.

В юридичній літературі існує декілька підходів до вирішення цього питання, де:

1. Правова допомога – це допомога, яка надається лише у випадку захисту від обвинувачення в кримінальних справах тільки адвокатами.

2. Правова допомога – це будь-який вид допомоги, який надається адвокатами, на відміну від приватно-практикуючих юристів, які не є адвокатами (фахівці у галузі права), та юридичних осіб приватного права (юридичних фірм, юридичних компаній), що надають правові послуги. Це пояснюється тим, що діяльність адвокатів не є підприємницькою, в той час як фахівці у галузі права та юридичні фірми діють з метою отримання прибутку і їхня діяльність є підприємницькою.

3. Правова допомога – це будь-який вид правової допомоги, за винятком захисту особи від обвинувачення у кримінальних справах, який є однопорядковим з правовою допомогою поняттям і не включається до нього.

4. Правова допомога – це будь-які дії, які мають правовий зміст, вчиняються визначеними в законі особами, що мають встановлений рівень освіти, спрямовані на реалізацію і захист прав, свобод та законних інтересів особи, яка звертається за допомогою, та мають відповідати визначеним принципам їх надання.

5. Правова допомога в широкому розумінні – це діяльність, спрямовану на реалізацію та захист прав, свобод та законних інтересів зацікавлених

суб'єктів, яка здійснюється уповноваженими на те особами чи органами в порядку та у формах, не заборонених законодавством, пов'язана із застосуванням правових норм; а у вузькому розумінні правова – це правові заходи, що здійснюються уповноваженими суб'єктами для забезпечення правильної орієнтації в чинному законодавстві конкретною особою, яка перебуває у складних життєвих обставинах та потребує сторонньої допомоги.

З першими трьома визначеннями варто не погодитися. З першими двома слід не погодитися у зв'язку з тим, що правову допомогу мають право надавати не тільки адвокати. З третім визначенням слід не погодитись з тієї причини що до змісту правової допомоги відповідно до чинного законодавства включається захист.

На законодавчому рівні визначення цього поняття закріплене в новому Законі України «Про безоплатну правову допомогу». Відповідно до ч.3 ст.1 цього закону «правова допомога – це надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення». В свою чергу під правовими послугами Закон України «Про безоплатну правову допомогу» пропонує розуміти надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань; складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; здійснення представництва інтересів особи в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; забезпечення захисту особи від обвинувачення; надання особі допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації.

Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» не дає чіткого визначення поняття правової допомоги. Проте аналіз ч.4-6, 9 ст. 1 цього закону дозволяє константувати, що до правової допомоги, яка може надаватися адвокатами, відноситься:

1) захист – вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого,

підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а також особи, яка притягається до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення;

2) представництво – вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні реалізації прав і обов'язків клієнта в цивільному, господарському, адміністративному та конституційному судочинстві, в інших державних органах, перед фізичними та юридичними особами, прав і обов'язків потерпілого під час розгляду справ про адміністративні правопорушення, а також прав і обов'язків потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні;

3) інші види правової допомоги – види адвокатської діяльності з надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань, правового супроводу діяльності клієнта, складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру, спрямованих на забезпечення реалізації прав, свобод і законних інтересів клієнта, недопущення їх порушень, а також на сприяння їх відновленню в разі порушення.

Різні підходи до визначення даного поняття спостерігаються і в законодавстві зарубіжних країн та міжнародному праві. Поняття та зміст права на правову допомогу визначається і в правових документах ООН. Зокрема, відповідно до основних положень про роль адвоката, прийнятих у 1990 році, до змісту права особи на правову (юридичну) допомогу входять наступні права:

1. право на звернення за допомогою до адвоката за своїм вибором для підтвердження своїх прав і захисту на всіх стадіях кримінальної процедури;

2. право на юридичну допомогу малозабезпечених (бідних, незаможних) людей

3. право на консультацію щодо правового статусу особи, з роз'ясненням принципів роботи правової системи, оскільки вони стосуються прав і обов'язків клієнта;

4. право на отримання допомоги клієнтом будь-яким законним способом та вчинення адвокатом правових дій для захисту інтересів клієнта;

5. право на отримання допомоги в судах, трибуналах та адміністративних органах.

Таким чином, слід погодитися з Є. Бовою, який зазначає, що в законодавстві ООН у понятті правої допомоги об'єднуються різні види правової допомоги (послуг), які надаються безкоштовно та на платній основі.

Стаття 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод гарантує право на доступ до суду, але відповідно до практики Європейського суду з прав людини вказане право є більш вузьким і являється наслідком реалізації права на правову допомогу. «Суд наголошує на переважному значенні забезпечення належного захисту обвинуваченого. Право кожної особи, обвинуваченої у вчиненні кримінального злочину, на ефективний адвокатський захист є одним з атрибутів справедливого судового процесу».

В той же час абзац с) пункту 3 статті 6 Конвенції стосується випадків обов'язкового надання правової допомоги у кримінальних справах. Європейський суд з прав людини вирішив, що держава зобов'язана забезпечувати надання правової допомоги і у цивільних справах. «Стаття 6 п.3 (с) відноситься тільки до кримінального процесу. Однак, не зважаючи на відсутність подібного правила для спорів у цивільних справах, стаття 6 п.1 може в деяких випадках примушувати державу надавати допомогу адвокатом, коли вона необхідна для забезпечення реального доступу до правосуддя або якщо у визначених категоріях справ юридичне представництво є обов'язковим згідно з внутрішнім законодавством держав-учасниць або внаслідок складності процесу» (пункт 26 Рішення у справі «Ейрі (Aigeu) проти Ірландії» від 9 жовтня 1979 року) [37, с. 171].

В законі Англії «Про правову допомогу» від 1988 року під правовою допомогою розуміються різні види правових послуг, які надаються особам безоплатно. Зокрема, ними є:

– юридична консультація – усна або письмова консультація щодо застосування норм англійського законодавства у конкретних обставинах, які виникають щодо особи, яка потребує консультації, а також щодо дій, які особа може виконати згідно з нормами англійського законодавства у таких обставинах (ч. 2 п. 2 Закону)

– правова підтримка – допомога у виконанні дій, включаючи процесуальні дії при застосуванні норм англійського законодавства до конкретних обставин, що виникли у відношенні певної особи, незалежно від того, чи такі дії будуть виконуватися від імені особи (включаючи допомогу шляхом представництва), чи особа буде виконувати такі дії самостійно з певною підтримкою з боку іншої особи (ч. 3 п. 2 Закону).

– представництво – допомога, що здійснюється при процесуальному розгляді справи і включає: всі види правової допомоги, які надаються юрисконсультом на підготовчих етапах, що передують судовому процесу; всі види правової допомоги, що надаються при розгляді цивільних справ для ухвалення рішення чи досягнення компромісу з метою уникнення або завершення певного судового процесу; юридичні консультації та правову підтримку, що надаються з приводу будь-яких звернень при розгляді кримінальних справ (ч. 3 п. 2 Закону) [233, с. 503].

Таким чином, нове українське законодавство, яке стосується поняття та змісту правової допомоги відповідає європейському законодавству.

Держава в особі відповідних органів визначає певне коло суб'єктів надання правової допомоги та їх повноваження. Аналіз чинного законодавства України з цього питання дає підстави визначити, зокрема, такі види суб'єктів надання правової допомоги:

– органи державної влади та їх посадові особи однією з визначальних функцій яких є надання допомоги громадянам та іншим особам;

– адвокатура України - недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури;

– суб'єкти підприємницької діяльності, які надають правову допомогу клієнтам у порядку, визначеному законодавством України;

– об'єднання громадян для здійснення і захисту своїх прав і свобод (частина перша статті 36 Конституції України)».

Відповідно до чинного законодавства України правова допомога може надаватися платно або безплатно. Відповідно до ст.1 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» безоплатна правова допомога – це правова допомога, що гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел. Ця допомога може бути первинною і вторинною.

Згідно статті 7 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» безоплатна первинна правова допомога – це вид державної гарантії, що полягає в інформуванні особи про її права і свободи, порядок їх реалізації, відновлення у випадку їх порушення та порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Безоплатна первинна правова допомога включає такі види правових послуг: надання правової інформації; надання консультацій і роз'яснень з правових питань; складення заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім документів процесуального характеру); надання допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації.

Право на безоплатну первинну правову допомогу мають усі особи, які перебувають під юрисдикцією України (стаття 8). Статтею 9 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» передбачено, що суб'єктами надання безоплатної первинної правової допомоги в Україні є: органи виконавчої

влади; органи місцевого самоврядування; фізичні та юридичні особи приватного права; спеціалізовані установи.

Відповідно до статті 13 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» безоплатна вторинна правова допомога – це вид державної гарантії, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя. Безоплатна вторинна правова допомога включає такі види правових послуг: захист від обвинувачення; здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; складення документів процесуального характеру.

Право на безоплатну вторинну правову допомогу згідно із статтею 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» мають такі категорії осіб: особи, які перебувають під юрисдикцією України, якщо середньомісячний сукупний дохід їхньої сім'ї нижчий суми прожиткового мінімуму, розрахованого та затвердженого відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» для осіб, які належать до основних соціальних і демографічних груп населення, інваліди, які отримують пенсію або допомогу, що призначається замість пенсії, у розмірі менше двох прожиткових мінімумів для непрацездатних осіб; діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, безпритульні діти, діти, які можуть стати або стали жертвами насильства в сім'ї; особи, до яких застосовано адміністративне затримання; особи, до яких застосовано адміністративний арешт; підозрювані у вчиненні злочину особи, які затримані органами дізнання та слідства; особи, до яких як запобіжний захід обрано взяття під варту; особи, у справах яких відповідно до положень Кримінально-процесуального кодексу України участь захисника є обов'язковою; особи, на яких поширюється дія Закону України «Про біженців»; ветерани війни та особи, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», особи, які мають особливі заслуги та особливі трудові заслуги перед Батьківщиною, особи, які належать до числа

жертв нацистських переслідувань; особи, щодо яких суд розглядає справу про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи; особи, щодо яких суд розглядає справу про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку; особи, реабілітовані відповідно до законодавства України.

Згідно статті 15 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» суб'єктами надання безоплатної вторинної правової допомоги в Україні є: центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги, які утворюються за рішенням Міністерства юстиції як територіальні відділення Координаційного центру з надання правової допомоги (далі – Координаційний центр) з урахуванням потреб відповідної адміністративно-територіальної одиниці; адвокати, включені до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на постійній основі за контрактом; адвокати, включені до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на тимчасовій основі на підставі договору.

Викликає заперечення віднесення до суб'єктів надання безоплатної вторинної правової допомоги – центрів з її надання, оскільки їх роль полягає лише в організації такої допомоги. Саме на це вказується у п. 4 ст. 16 і ст. 17, де сформульовано повноваження центрів – приймати рішення про надання або відмову у наданні безоплатної вторинної правової допомоги, забезпечувати складення процесуальних документів, забезпечувати участь захисника, забезпечувати здійснення представництва укладати контракти та договори з адвокатами, видавати доручення для підтвердження повноважень захисника, приймати рішення про заміну адвоката тощо.

Втім, для виконання цих суто організаційних функцій центрам надано неприйнятні повноваження, наприклад, такі, як призначення адвоката, який надає безоплатну вторинну правову допомогу, визначення якості правової допомоги тощо.

Зазначені в Законі «Про безоплатну правову допомогу» всеохоплюючі повноваження центрів фактично нівелюють адвокатуру як конституційно визначений інститут із забезпечення права на захист та надання правової допомоги, порушують цілісність адвокатури, частково підпорядковуючи її державним органам. Необмежене коло повноважень центрів, котре може встановлюватися поза зазначеним Законом Положенням про центри (п.13 ст. 17 Закону), дає підстави припустити, що державне управління адвокатурою може стати необмеженим.

У більшості країн світу зміст поняття безоплатної правової допомоги включає її надання за рахунок державного бюджету повністю або частково залежно від рівня доходів заявника і його родини, в тому числі доходів від належного йому майна. Враховується також склад сім'ї, наявність неповнолітніх дітей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебувають під опікою та на утриманні особи, що потребує правової допомоги.

В окремих державах така допомога надається виключно в кримінальних справах, в інших – в кримінальних та цивільних в межах одного механізму чи з утворенням окремих механізмів для окремих категорій справ.

У більшості країн СНД і Балтії право людини на отримання правової допомоги закріплено в Конституції, а його зміст і порядок реалізації визначено у відповідних законах. Водночас законодавство кожної країни у сфері правової допомоги має й певні особливості, в тому числі стосовно умов і порядку надання безоплатної правової допомоги. Остання є однією з гарантій держави щодо реалізації та захисту прав і законних інтересів громадян і полягає в наданні правової допомоги визначеним у законодавстві категоріям населення в порядку і на підставах, передбачених законом, за рахунок бюджетних коштів. Спосіб організації надання безоплатної правової допомоги за рахунок держбюджету визначається місцевими умовами, серед яких – правові традиції, культура та доступний бюджет [22, с. 7]. Втім, майже в жодній із країн СНД і Балтії не прийнято конкретного закону, який би

регулював умови, форми та порядок реалізації права на правову допомогу та права на безоплатну правову допомогу (за рахунок державних коштів).

Таким чином, принцип забезпечення правової допомоги при реалізації права на справедливий суд є специфічним принципом який має подвійний зміст. З одного боку, вказаний принцип забезпечує можливість людини діяти в наданих законом межах з метою задоволення своїх потреб, тобто є правом людини. З іншого боку цей принцип закріплений в ст. 59 Конституції України як юридична умова та засіб ефективної реалізації всіх основних прав і свобод людини та громадянина, тобто фактично є юридичною (нормативно-правовою) гарантією прав людини.

3.4. Принцип забезпечення права на оскарження судового рішення

Реалізація суб'єктивного права на судовий захист часом ускладнюється ухваленням незаконних та необґрунтованих судових рішень. Тому справедливість судового рішення неможлива без реалізації права зацікавленої особи на його перевірку іншим складом суду, який є колегіальним, незалежним від суду, що постановив оскаржуване рішення [21, с. 4]. Ця обставина обумовлюється гарантуванням у ст. 55 Конституції України права на оскарження в суді рішень органів державної влади, в тому числі і судової. Як одну з основних засад судочинства законодавець у ст. 129 Основного Закону визначив забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом. Цей принцип закріплений і в Законі України «Про судоустрій і статус суддів». Відповідно до цього закону учасники судового процесу та інші особи у випадках і порядку, встановлених процесуальним законом, мають право на апеляційне та касаційне оскарження судового рішення.

Для сторін оскарження судового рішення гарантує можливість відстоювати свою позицію і намагатись встановленими законом засобами досягти скасування судового рішення, що суперечить їх інтересам. Крім того, думка про те, що рішення суду першої інстанції не є остаточним і може бути

переглянуто більш досвідченими і кваліфікованими суддями, сприятливо і заспокійливо діє на осіб, які беруть участь у розгляді справи в суді першої інстанції

У процесуальній літературі термін «оскарження» нерідко вживається як синонім терміну «скарга». Якщо оскарження розглядати як засіб захисту прав та законних інтересів учасників процесу, то вживання цього терміну в такому аспекті вилається виправданим. Тут, по суті, різні слова позначають один і той же юридичний факт. Подати скаргу – означає оскаржити рішення, дії або бездіяльність державних органів та посадових осіб, які ведуть кримінальний процес, в тому числі й суду. Тому оскарження у вузькому розумінні є тотожним скаргі. Однак оскарження має й інше, більш широке розуміння, покликане гарантувати права та законні інтереси особи. Як відомо, забезпечення прав та законних інтересів учасників процесу здійснюється не лише їх односторонніми діями. Яким би активним не був, наприклад, підсудний у захисті своїх прав, одним тільки фактом подання апеляції його порушені права не відновляться. Для цього необхідна владна діяльність вищої судової інстанції, яка наділена повноваженнями скасувати незаконне, необґрунтоване та несправедливе судове рішення і зобов'язати нижчестоящий суд прийняти правосудне рішення.

Тому, як слушно зазначає Н. Бобечко, під оскарженням судових рішень в широкому розумінні слід розуміти дії учасників процесу та інших осіб, інтересів яких стосується судове рішення, по реалізації їх суб'єктивного права на подання апеляції, а також засновану на законі діяльність нижчестоящего суду по забезпеченні прав інших суб'єктів процесу, пов'язаних із зверненням до вищої судової інстанції [52, с. 8].

Фахівці адміністративного процесу зазначають, що оскарження може знаходити свій прояв, зокрема у поданні апеляційної скарги на рішення суду першої інстанції, реалізації особою права на касаційне оскарження, в поданні скарги на дії чи бездіяльність органів чи посадових осіб публічної

адміністрації, звернення до комісії по трудових спорах у випадках незгоди працівника із застосуванням дисциплінарного стягнення тощо [53, с. 32-33].

В сучасній літературі традиційно під правом на оскарження судових рішень розуміють право, яке надано учасникам судового процесу та іншим особам у випадку і порядку, передбаченим чинним законодавством.

Поряд з «правом на оскарження судового рішення» досить часто вживається термін «перегляд судових рішень». На думку С. Шпелик перше із них за своїм змістом є правом на подачу скарги до суду вищої інстанції, а друге – правом на повторний розгляд справи судом вищої інстанції (як із питань факту, так і з питань права). Таким чином, право на оскарження – це ймовірна можливість початку провадження в суді вищої інстанції, ініціатором якого виступає заінтересована особа. Але наявність такого провадження не завжди означає саме його початок, оскільки ініціатор повинен дотриматися відповідних вимог для того, щоб отримати право на перегляд рішення судом вищої інстанції. У свою чергу, право на перегляд судового рішення означає вимогу на початок провадження з метою повторного розгляду справи й може бути прирівняне до права на позов у матеріальному сенсі. Отже, між правом на оскарження та правом на перегляд судового рішення, як слушно зазначає науковець, існує тісний взаємозв'язок, оскільки перше поняття виступає як передумова другого.

Відповідно до Конституції України утвердження верховенства права є основним завданням у побудові правової держави. Так, Конституційний Суд України, вирішуючи справу № 3-рп/2010, у мотивувальній частині рішення від 27.01.2010 (п. 3.2 мотивувальної частини) зазначив, розглядаючи положення п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції України, що «апеляційне оскарження судового рішення можливе у всіх випадках, крім тих, коли закон містить заборону на таке оскарження». Іншими словами, за загальним правилом можуть бути оскаржені будь-які судові рішення, але, як виняток, не оскаржуються ті, щодо яких є пряма вказівка в законі. В основу цієї

конституційної норми закладений принцип “Дозволено те, що не заборонено законом” [51, с. 54].

Міжнародно-правові документи, які визначають питання оскарження судових рішень, також доводять, що право на перегляд судового рішення може зазнавати певних обмежень на конституційному або законодавчому рівні. У такому розумінні співвідношення права на оскарження і права на перегляд судового рішення полягає в тому, що реалізація першого пов’язується з дотриманням певних вимог (підстав) для подання відповідної скарги, тоді як друге поняття вказує на обов’язковість автоматичного розгляду справи у суді вищої інстанції. Саме тому чинне законодавство передбачає реалізацію права на оскарження судового рішення у двох інстанціях – апеляційній та касаційній.

Можливість обмеження права на оскарження судового рішення виходячи з малозначності ціни позову передбачена Рекомендаціями Комітету міністрів Ради Європи від 5.02.1995 р.. Але, на думку К. Гусарова, реалізація в національному законодавстві такого положення сприятиме позбавленню зацікавлених осіб права оскарження судових актів, що суперечить ст. 13 ЦПК і статтям 55, 124, п. 8 ч. 2 ст. 129 Конституції України. Крім цього, оскарження рішень за так званими «малими позовами» може зовсім не стосуватися ціни позову. Адже предметом оскарження може бути і мотивувальна частина судового рішення. Іншими словами, оскарження судового рішення зважаючи на незгоду особи, що подала скаргу, зі встановленими судовим рішенням обставинами, які можуть стати в подальшому фактами, що не підлягають доведенню в іншій цивільній справі, має бути гарантовано і не обмежено ціною позову [56, с.58].

Правом оскарження судового рішення повинні володіти тільки ті особи, які брали участь у справі, або особи, які не брали участі у справі, але суд у рішенні вирішив питання про їх права й обов'язки. Прокурор, що не брав участі у справі, таким чином, не повинен мати права оскарження судового рішення.

В. Жуйков зазначає, що у рішенні по справі «Брумареску проти Румунії» Європейський суд з прав людини відзначив, що суб'єктом оскарження рішення національного суду був Генеральний прокурор Румунії, який був стороною у провадженні й у силу ст. 330 ЦПК Румунії, володів повноваженнями подавати заяви про відміну судового рішення. У рішенні по справі «Рябих проти Росії» Європейський суд відзначив, що перегляд судового рішення від 8 червня 1998 р. був ініційований головою Білгородського обласного суду, який не був учасником судового розгляду.

Як видно з наведених рішень Європейського суду, перегляд судового рішення, що стало для сторін обов'язковим, недопустимий за заявою державної посадової особи, що не брала участі в розгляді справи.

Правом на оскарження судового рішення в Україні, у теперешній час, наділене, по суті, необмежене коло осіб. Так, К. Гусаров аналізуючи окремі норми цивільного процесуального законодавства наголошує, що до суду із скаргою може звернутися будь-яка особа, яка вважає, що її права порушені судовим актом навіть у тому разі, коли суб'єкт оскарження не брав участі в розгляді справи. Виходячи з цього вищезазначений науковець цілком обґрунтовано пропонує доповнити ЦПК України положенням про те, що при оскарженні судового рішення особами, що не брали участі в розгляді справи, але стосовно прав та обов'язків яких суд ухвалив рішення, останні повинні в апеляційній або касаційній скарзі довести, в чому судове рішення порушує їх права чи інтереси [56, с.340].

Досить цікавим з цього приводу є досвід Франції. Так, правилами статей 582-592 ЦПК Франції право на оскарження як особи, яка не брала участь у справі, належить будь-якій особі, що в ній зацікавлена, за умови, що вона не брала участь як сторона і не мала свого представника у справі, рішення по якій вона оскаржує. Скарга особи, що не брала участь у справі, має на меті перегляд або зміну рішення суду на користь цієї особи. На відміну від цивільного процесуального права України і Російської Федерації, скарга

особи, що не брала участь у справі, за правилами ст. 587 ГПК Франції, розглядається тим самим судом, який виніс оскаржуване рішення.

У зв'язку з цим видається спірною позиція О. Борисової, яка стверджує і обґрунтовує тезу про те, що особи, які не брали участь у справі, не мають права оскарження судового акта з таких причин.

По-перше, ухвалене судове рішення з юридичної точки зору не має ніякого значення для даних осіб, оскільки суб'єктивні межі законної сили судового рішення, як правило, поширюються на осіб, що беруть участь у справі.

По-друге, однією з обов'язкових умов виникнення процесуального відношення в суді другої інстанції є наявність внутрішньої тотожності спірного правовідношення.

Таким чином, з вказаних причин особи, що не брали участь у справі, не можуть оскаржити судове рішення й інший судовий акт, що порушує їх права. При цьому неможливе оскарження як судового акта (відсутність тотожності спірного правовідношення), що набрав законної сили, так і того, що не набрав законної сили (суб'єктивні межі законної сили рішення).

Найбільш поширеним видом оскарження судових рішень є апеляційне провадження. Воно відповідає положенням Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод (1950 р.), ч. 5 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1966 р.), учасницею яких є Україна, котрі проголошують право особи на перегляд вищою інстанцією згідно із законом вироку, постановленого щодо неї [32, с. 443]

Поняття «апеляція» походить від латинського терміну *appellatio* - звернення й означає форму перегляду судового рішення вищою судовою інстанцією. Стадія апеляційного провадження не є обов'язковою в судовому процесі, на відміну від усіх попередніх стадій, і залежить тільки від волевиявлення сторін. Інститут апеляції, як універсальний спосіб оскарження судових рішень, характеризується такими загальними засадами та особливостями: апеляція подається на рішення суду першої інстанції що не

набрало законної сили; справа за апеляцією переноситься на розгляд суду вищого рівня; подання апеляції зумовлюється неправильним встановленням судом першої інстанції фактичних обставин справи, невірним застосуванням закону або неповнотою доказового матеріалу, поданого особами, які беруть участь у справі; апеляційний суд розглядаючи справу, вирішує, як питання факту, так і питання права, тобто перевіряє як юридичну так і фактичну сторону справи в тому ж обсязі що і суд першої інстанції; апеляція допускається лише один раз в кожній справі; розгляд справи в апеляційному суді здійснюється з додержанням основних засад судочинства.

Відповідно до ст.26 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» Апеляційними судами з розгляду цивільних і кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення є апеляційні суди, які утворюються в апеляційних округах. Апеляційними судами з розгляду господарських справ, апеляційними судами з розгляду адміністративних справ є відповідно апеляційні господарські суди та апеляційні адміністративні суди, які утворюються у відповідних апеляційних округах.

Метою звернення до апеляції є повторний розгляд справ у цілому або в частині. В апеляційній інстанції суд може перевіряти справу або у повному обсязі, не обмежуючись вимогами скарги, або лише в обсязі вимог, вказаних в апеляції. При створенні інститутів перегляду судових рішень західноєвропейські держави керувалися принципом *tantum devolutum quantum appellatum*: скільки скарг – стільки й рішень. Відбиттям цього принципу стали відповідні правила у законодавстві цих країн, згідно з якими апеляційний суд перевіряє правильність рішення першої інстанції відносно особи, що подала скаргу, і лише стосовно тієї частини рішення суду першої інстанції, що нею оскаржена. Тобто засвідчений примат приватного інтересу над інтересом публічним. Правова природа апеляційного перегляду європейського типу у поєднанні з необхідністю дотримання принципів правової визначеності та стабільності судових рішень мала наслідком

визнання його у переважній більшості держав останньою судовою інстанцією.

Аналізуючи межі розгляду справи апеляційним судом І. Факас виділяє два основні підходи їх визначення:

1. Суд апеляційної інстанції не може вийти за межі заявлених в апеляційній скарзі вимог.

2. Апеляційний суд не обмежений доводами апеляційної скарги, якщо під час розгляду справи буде встановлено неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення. Такий підхід має існувати в комплексі з іншим правилом – заборона звороту до гіршого. Підтримуючи вищезазначену позицію І. Факас наголошує, що становище сторони, що подала апеляційну скаргу, не може стати гіршим, ніж те, яке вона отримала в суді першої інстанції. Крім того, науковець зазначає, що принцип заборони звороту до гіршого є гарантією того, що у сторони, не задоволеної рішенням суду першої інстанції, не має бути побоювань в тому, що після оскарження рішення її становище може погіршитись. В іншому випадку це призведе, до завуальованого обмеження права на апеляційне оскарження [53, с. 148].

Особливості апеляційного провадження визначається процесуальним законодавством (глава 31 нового КПК, глава 1 розділу 5 ЦПК тощо). На жаль межі нашого дослідження не дозволяє нам розглянути їх більш детально.

Поряд із оскарженням судових рішень у апеляційному порядку процесуальне законодавство передбачає можливість оскарження рішень та ухвал суду першої та апеляційної інстанцій до суду касаційної інстанції.

Крім апеляційного й касаційного перегляду судових рішень процесуальне законодавство передбачає також можливість перегляду судових рішень, які набрали законної сили, за нововиявленими обставинами (обставинами, які не були відомі на момент розгляду справи по суті і які спростовують висновки, вказані в судовому рішенні, що набрало законної сили), а також за виключними обставинами.

Крім того, відповідно до ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом. Верховний Суд:

1) здійснює правосуддя як суд касаційної інстанції, а у випадках, визначених процесуальним законом, - як суд першої або апеляційної інстанції, в порядку, встановленому процесуальним законом;

2) здійснює аналіз судової статистики, узагальнення судової практики;

3) надає висновки щодо проектів законодавчих актів, які стосуються судоустрою, судочинства, статусу суддів, виконання судових рішень та інших питань, пов'язаних із функціонуванням системи судоустрою;

4) надає висновок про наявність чи відсутність у діяннях, у яких звинувачується Президент України, ознак державної зради або іншого злочину; вносить за зверненням Верховної Ради України письмове подання про неспроможність виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я;

5) звертається до Конституційного Суду України щодо конституційності законів, інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції України;

6) забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом;

7) здійснює інші повноваження, визначені законом.

Саме вказані повноваження обумовлюють процесуальне становище Верховного Суду України в інстанційній системі судів. Під інстанційністю судового процесу розуміють організацію судів, яка має на меті забезпечити право заінтересованої особи на перегляд судового рішення судом вищого рівня. Тобто це поняття ґрунтується не тільки на нормах процесуального законодавства, але є взаємопов'язаною консистенцією норм законодавства про судоустрій, статус суддів, адвокатуру та норм матеріального права.

Висновки до розділу 3.

У процесі дослідження принципів організації судової влади, що забезпечують права особи зроблені, зокрема, нами зроблені наступні узагальнення:

Принцип забезпечення права на судовий захист – це такий принцип, що гарантує кожному (громадянину та всім іншим особам) захист їх прав, свобод та законних інтересів незалежним і безстороннім судом, утвореним відповідно до законодавства.

Принцип забезпечення права на повноважний суд означає, що ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в суді, до підсудності якого вона віднесена процесуальним законом і передана на розгляд судді відповідно до порядку розподілу судових справ. Розподіл судових справ між суддями відбувається незалежно від впливу судді чи будь-яких інших осіб.

3. Рівність громадян перед законом і рівність їх перед судом – це положення, які невід’ємно пов’язані одне з одним. Проте вони мають самостійний зміст. Рівність громадян перед законом треба розглядати як наявність однакових матеріальних і процесуальних законів, які не створюють їм переваг чи обмежень залежно від тих обставин, які передбачені ст. 24 Конституції. Що ж стосується іншої вимоги – рівності усіх учасників процесу перед судом, то вона є похідною від вимоги доступності судового захисту й наявності права на нього, оскільки громадяни мають право звертатися до суду, юрисдикція якого є необмеженою і поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі.

Принцип забезпечення правової допомоги при реалізації права на справедливий суд виконує важливу превентивну функцію в суспільстві, яка не тільки сприяє правомірному здійсненню особою своїх прав і свобод, а й, насамперед, спрямована на попередження можливих порушень чи незаконних обмежень прав і свобод людини та громадянина з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб та інших осіб.

Принцип забезпечення права на оскарження судового рішення – це такий принцип, що надає можливість учасникам процесу та іншим особам, інтереси яких стосується судове рішення, по реалізації їх суб'єктивного права на подання скарги на судове рішення до вищої судової інстанції (апеляційної, касаційної).

ВИСНОВКИ

У дослідженні вирішено актуальне наукове завдання, а саме: комплексно на загальнотеоретичній основі досліджено принципи організації судової влади, що закріплені в спеціальному законодавстві про судоустрій, відтак сформульовано пропозиції щодо вдосконалення законодавства та правозастосовної практики України.

З результатами наукових пошуків зроблено такі висновки:

Принципи організації судової влади – це найважливіші засади правосуддя, основне завдання яких полягає в ефективній організації судової влади. Система цих принципів чітко визначена спеціальним судовим законодавством України (Законом України «Про судоустрій і статус суддів»). Всі принципи організації судової влади, які закріплені в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» є «віддзеркаленням» принципів, що закріплені в Конституції України. Це ще раз підкреслює їхню важливість, так як вищезазначені принципи являють собою суттєві гарантії правосуддя та сприяють ефективному забезпеченню прав і свобод людини та громадянина під час здійснення правосуддя в Україні.

Дослідження особливостей становлення та розвитку судового законодавства на українських землях підтверджує, що прийняття та зміна нового законодавства суттєво впливають на вдосконалення системи принципів організації судової влади, надаючи багатьом з них нового змісту.

Поступове запровадження та вдосконалення принципів організації судової влади є логічним наслідком переорієнтації діяльності держави на захист прав і свобод людини.

Принципи організації судової влади, що закріплені в Законі України «Про судоустрій та статус суддів» доцільно поділяти на дві групи:

1. принципи, що забезпечують здійснення правосуддя в Україні: здійснення правосуддя виключно судом; принцип самостійності та незалежності судової влади; принцип гласності та відкритості судового процесу; принцип державної мови судочинства та діловодства в судах;

принцип обов'язковості судових рішень; принцип колегіального та одноособового розгляду справи;

2. принципи, що забезпечують права особи під час здійснення правосуддя в Україні: принцип забезпечення права на судовий захист; принцип забезпечення права на повноважний суд; принцип рівності перед законом і судом; принцип забезпечення правової допомоги при реалізації права на справедливий суд; принцип забезпечення права на оскарження судового рішення.

Під принципом здійснення правосуддя виключно судами слід розуміти ключовий принцип правосуддя, який полягає у тому, що суди є єдиними державними органами, які наділені правом здійснювати правосуддя на території України. Здійснювати правосуддя законодавством дозволяється лише суду, так як будь-який інший державний орган не володіє можливостями для прийняття законного і обґрунтованого рішення по справі.

Важливою гарантією права на судовий захист є право на оскарження судового рішення, яке сприяє підвищенню рівня справедливості правосуддя. Можливість перегляду судових рішень судами вищих інстанцій надає можливість останнім виправляти судові помилки, які допущені судами нижчих інстанцій. Сторонам судового процесу це право надає можливість відстоювати свої інтереси в судах вищих інстанцій, у разі коли вони вважають, що рішення нижчих інстанцій було несправедливе. Відповідно до ст. 14 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачено право на апеляційне та касаційне оскарження судового рішення, що свідчить про існування та гарантування в Україні трирівневої системи оскарження. З прийняттям Закону «Про судоустрій та статус суддів» завершився ще один етап судово-правової реформи в Україні. Проте не можна сказати, що переформатування існуючої системи миттєво вирішить усі суперечності. Україна ще на один крок наблизилася до світових та європейських стандартів правосуддя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Декларація про державний суверенітет України, прийнята Верховною Радою УРСР 16.07.1990 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 31. – Ст. 429.
2. Кульчицький В. С., Бойко І. Й. Генезис та еволюція української конституції: навчальний посібник для студентів юридичного факультету. - Львів, 2007. – 96 с.
3. Руденко М.В., Рибалко Г.С. Судова влада та правоохоронні органи України: Підручник для студ. вищих юрид. навч. закладів. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2015. – 285 с.
4. Сірий М.Й. Конституційні засади розбудови судової системи України // Конституційні аспекти судової реформи в Україні: Матеріали науково-практичної конференції. 24-25 березня 2011 р. – Львів: ФОП Кундельський Г.Л., 2011. – 232 с. – С.13–19.
5. Зубачова І. С. Визначення сутності поняття судової влади та її роль у побудові правової, демократичної держави // Правове регулювання економіки. – 2009. – С.50-57.
6. Скомороха В. Окремі питання поділу влади, визначення державної та судової влади, незалежності судової влади // Вісник Конституційного Суду України. – 2010. – №1. – С.58-61.
7. Популярна юридична енциклопедія / кол. авт.: В.К. Гіжевський, В.В. Головченко ... В.С. Ковальський (кер.) та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 528 с.
8. Нор В.Т. Судова влада в Україні та гарантії її незалежності // Конституційні аспекти судової реформи в Україні: Матеріали науково-практичної конференції. 24-25 березня 2011 р. – Львів: ФОП Кундельський Г.Л., 2011. – 232 с. – С.8-12.
9. Нечипорук С.В. Доктринальні проблеми визначення поняття судової влади // Часопис Київського університету права. – 2010. – №1. – С. 72-76.

10. Волков О.Ф. Конституційні основи судової влади в Україні // Конституційні аспекти судової реформи в Україні: Матеріали науково-практичної конференції. 24-25 березня 2011 р. – Львів: ФОП Кундельський Г.Л., 2011. – 232 с. – С. 20-23.
11. Бойко С. Форми реалізації судової влади // Ефективність державного управління. – 2010. – №24. – С. 96-100.
12. Чуприна Ю.Ю. Механізми реформування судової влади в Україні // Теорія та практика державного управління. – 2010. – Вип.1. – С. 43-49.
13. Бринцев В. Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади : монографія / В. Д. Бринцев. – Х.: Право, 2010. – 464 с.
14. Борко А. Л. Сутність і ознаки інституту судової влади // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2011. – №4. – С. 5-11.
15. Борко А. Л. Поняття державної влади як основи в розумінні судової влади // Право і Безпека. – 2011. – №5. – С. 5-11.
16. Прилуцький С.В. Громадянське суспільство в механізмі судової влади та правосуддя: теоретико-правовий аспект // Часопис Київського університету права. – 2010. - №1. – С. 236-243.
17. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 2.06.2016 р. № 1402-VIII // Вісник Верховної Ради України. – 2016. – № 31. – Ст.545.
18. Навроцька В.В. Засада диспозитивності та її реалізація в кримінальному процесі України: монографія / В.В. Навроцька. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 440 с.
19. Туркіна І.Є. Правосуддя як форма здійснення державної влади // Теорія та практика державного управління. – 2011. – Вип. 1 (32). – С. 5-9.
20. Потапенко С. В. Система принципів адміністративного процесу України та проблеми їх класифікації// Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2015. – №1 (48). – С. 152-158.

21. Обрусна С.Ю. Принципи організації та діяльності судової системи України: сучасний стан та перспективи розвитку // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – №4. – С. 74-80.
22. Жукевич І.В. Механізм взаємодії явних та неявних принципів права // Держава і право. – 2015. – Вип.47. – С. 66-71.
23. Жукевич І.В. Динаміка явних та неявних принципів права у цивільному судочинстві України // Науково-інформаційний вісник. – 2014. – №3. – С. 28-31.
24. Обрусна С. Ю. Адміністративно-правові засади судової реформи в Україні: теорія, історія, сучасність : монографія. – Харків : ХНУВС, 2015. – 304 с.
25. Чернишова Н.В. Судова влада в Україні. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 104 с.
26. Обрусна С. Ю. Теоретико-методологічні засади судового управління: щодо постановки проблеми // Форум права. – 2010. – № 2. – с. 339–342.
27. Єгорова В.С. Історичні етапи становлення та розвитку конституційно-правового статусу суддів судів загальної юрисдикції // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. – 2015. – Вип.3. – С. 184-189.
28. Закон України «Про правонаступництво України» від 5.10.1991 р. // Відомості Верховної Ради України. –1991. – №46. – ст.617
29. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – №30. – ст.260
30. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 9 від 1 листопада 1996 р. // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2002. – № 8.
31. Кримінально – процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 р. (з наступними змінами і доповненнями) // К.: Істина, 2012. – 244 с.

32. Рішення Конституційного Суду України від 25.01.2012 № 3-рп/2012 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12>
33. Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16.03.2000 // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 23. – ст.176
34. Прокопенко О. Б. Право на справедливий суд: концептуальний аналіз і практика реалізації: Монографія / О. Б. Прокопенко. – Харків : Видавництво «ФІНН», 2011. – 248 с.
35. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: Указ Президента України від 10.05.2006 р., № 361/2006 [Текст] // Уряд, кур'єр (Орієнтир). – 2016. – № 95. – С. 1-8.
36. Пушкар П.В. Концепція справедливості у судовому розгляді / Пушкар П.В. // Держава і право: Зб. наук, пр.: Юрид. і політ. науки. – Вип. 17. – К.: ІДП НАН України, 2012. – С. 377-382.
37. Городовенко В. Незалежність суддів і самостійність судів у контексті нового етапу судово-правової реформи // Вісник академії правових наук. – 2011. – №3 . – с.206-215.
38. Назаров І. В. Судові системи країн Європейського Союзу та України: порівняльно-правовий аналіз. – автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.10. – Харків, 2011. – 39 с.
39. Рішення Конституційного Суду України від 11 березня 2010 р. № 7-рп/2010 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 21. – Ст. 881.
40. Москвич Л. М. Ефективність судової системи: концептуальний аналіз: Монографія / Л. М. Москвич. – Харків : Видавництво «ФІНН», 2011. – 384 с.
41. Рішення Конституційного Суду №8-рп/2011 від 12.07.2011 р. // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-11>

42. Назаров І.В. Принципи незалежності та самостійності суду: співвідношення понять // Незалежний суд – гарантія захисту прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина [Текст]: Мат. Всеукр. наук.-практ. конференції, 30 травня 2009 року. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. – 600 с. – С. 169-172.

43. Потапенко В. Передумови становлення принципу самостійності судової влади за чинним законодавством України // Вісник Академії правових наук. – 2011. – №2. – С. 175–181.

44. Ігонін Р.В. Проблеми функціонування органів суддівського самоврядування у сфері адміністративно-правового забезпечення діяльності судів загальної юрисдикції // Держава і право. – 2011. – Вип.51. – С. 277-282.

45. Прилуцький С. В. Вступ до теорії судової влади (Суспільство. Правосуддя. Держава): Монографія. – К: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. – 317 с.

46. Городовенко В.В. Принцип гласності та відкритості у вітчизняному судочинстві: проблеми реалізації // Вісник Верховного Суду України. – 2011. – №9. – С. 38-41.

47. Гаврилюк О. О. Зміст принципу гласності та відкритості в адміністративному судочинстві України // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2011. – № 3. – С. 121-127.

48. Закон України «Про доступ до судових рішень» від 22.12.2005 р. № 3262-IV // Електронний ресурс: <http://www.rada.gov.ua>

49. Гутник П. М. Сучасні проблеми гласності судового розгляду з позицій практикуючого адвоката // Адвокат. – 2010. – №7. – С. 20-21.

50. Бондарчук С. А. Гласність та відкритість судового процесу як гарантії доступу до правосуддя // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 4 (51). – Частина 2.

51. Мурадов В. В. Застосування технічних засобів при судовому розгляді кримінальних справ (проблеми і перспективи) // Університетські наукові

записки. Часопис Івано-Франківського університету права ім. Короля Данила Галицького. – 2011. – №3. – С. 198-201.

52. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. // Електронний ресурс: Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651a-17>

53. Ткаченко Є. Поняття державної мови // Підприємництво, господарство і право, 2006. – №8. – С. 20-25.

54. Закон України «Про засади державної мовної політики» від 03.07.2012 № 5029-VI // Голос України від 10.08.2012 – № 146

55. Грабильников А.В. Конституційно-правові основи судового рішення як акту судової державної влади // Вісник Дніпропетровського університету ім. А. Нобеля. Серія «Юридичні науки». – 2011. – №1. – С. 80-84.

56. Савчак А.В. Преюдиціальність рішень Конституційного Суду України: теоретично-правовий аспект // Публічне право. – 2011. – №2. – С. 27-32.

57. Фортуна Т. Я. Поняття та правова природа визнання та виконання рішень іноземних судів в Україні // Адвокат. – 2011. – №7. – с. 41-44.

58. Стан справ, що розглядаються Європейським судом з прав людини проти України // [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/0/9329>

59. Ільницький О. Виконання судових рішень у справах адміністративної юрисдикції: окремі питання загальних положень // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2011. – Вип.54. – С. 166-172.

60. Алексеєнко О. Кроки з покращення роботи системи виконання судових рішень: // [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://blog.liga.net>.

61. Оверчук С.В. Диференціація складу суду на одноособовий та колегіальний // Часопис Київського університету права. – 2011. – №1. – С. 272-275.

62. Войнарович А.Б. Участь народу в здійсненні правосуддя у кримінальних справах за законодавством України. – автореферат дис. за спеціальністю 12.00.09 – Київ, 2012. – 18 с.

63. Положення про автоматизовану систему документообігу суду, затвердженого рішенням Ради суддів України від 26 листопада 2010 року № 30 // [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.court.gov.ua/969076/Ppasds1/>

64. Загальна Декларація прав людини від 10 грудня 1948 року // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – Ст.3103

65. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, прийнятий 16.12.1966 року Генеральною Асамблеєю ООН (ратифіковано Указом Президії Верховної Ради УРСР від 19.10.73 року) // Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи / Упоряд. Ю. К. Качуренко. – К. : Юрінформ, 1992. – 200 с.

66. Сидоренко М. В. Виникнення права на захист цивільних прав, свобод та інтересів // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / гол. ред. С.В. Ківалов ; відп. за вип. Л. І. Кормич. – Одеса : Національний університет "Одеська юридична академія" : Південноукраїнський центр гендерних проблем, 2012. – Вип. 44. – 392 с. – С.328-336.

67. Зудіхін О. В. Правова природа права на судовий захист // Актуальні проблеми політики : Збірник наукових праць / Керівник авт. кол. С. В. Ківалов; відп. за вип. Л. І. Кормич. – Одеса: Фенікс, 2011. – Вип. 42. – 352 с. – С. 72-79.

68. Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22.09.2011 // Відомості Верховної Ради України, 2012, № 19-20, ст.179

69. Аблязов Д. Е. Судовий захист прав людини і громадянина // Право і Безпека . – 2012. – №1. – С. 75-79.

70. Крижановський В.Я. Судовий захист прав і свобод людини і громадянина в системі юридичних засобів захисту прав людини в Україні // Митна справа. – 2011. – №5. – ч.2 – С. 497-500.

71. Електронна система розподілу судових справ не враховує стаж і досвід суддів // Тиждень від 10.09.2011 р. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/30521>

72. Демченко С. Про поняття «правосуддя» і «доступність правосуддя» // Вісник Національної академії правових наук. – 2010. – №2. – С. 96-102.

73. Колеснікова І. С. Доступність правосуддя в адміністративних судах як правова категорія // Право і безпека. – 2011. – №4. – С. 67-71.

74. Присяжненко А.М. Право на правову допомогу в системі конституційних прав і свобод людини і громадянина // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2011. – №3. – С. 101-109.

75. Турченко О., Щebetун В. Конституційне право на правову допомогу // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності – 2011. – №2. – С. 55-59.

76. Нікітченко В.В. Адвокатура України в контексті забезпечення конституційного права людини і громадянина на захист і правову допомогу // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2011. – №3. – С. 225-231.

77. Сміх В. В. Кримінальна відповідальність за порушення права особи на правову допомогу : [монографія] / за заг. ред. проф. М. І. Мельника. – К. : Атіка-Н, 2012. – 200 с.

78. Закон України «Про безоплатну правову допомогу» від 02.06.2011 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3460-17>.

79. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>

80. Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 2/1999. – К.: Український центр правничих студій, 1999. – с. 56-64.
81. Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Положення про центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги» від 02.07.2012 № 967/5 // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1091-12>
82. Гончаренко С.В. Проблеми надання безоплатної правової допомоги. Короткий огляд новітніх тенденцій // Адвокат. – 2011. – №11. – С. 12-16.
83. Гутник В. Право на безоплатну правову допомогу захисника у практиці діяльності Європейського суду з прав людини // Європейські перспективи. – 2011. – №1 . – С. 172-176.
84. Присяжненко А.М. Конституційно-правова регламентація права на правову допомогу в Україні, країнах СНД і Балтії // Адвокат. – 2010. – №4. – С. 30-38.
85. Право на справедливий суд в рамках Європейської конвенції о защите прав человека (статья 6). – Interight – Совет Европы, 2009. – 99 с.
86. Гутник В. В. Ефективність правової допомоги захисника: досвід європейського суду з прав людини // Європейські перспективи. – 2011. – №1, ч.2. – С. 160-164.